

МУДРІСТЬ НАРОДНА

Збірник сорок другий

ПРИСЛІВ'Я
ТА ПРИКАЗКИ
НАРОДІВ АФРИКИ

Упорядкування,
вступне слово
та переклад
Володимира Кухалашвілі

Київ
Видавництво художньої літератури
«Дніпро»
1986

82.33
П77

В сборнике представлены лучшие образцы народной мудрости африканского континента.

Художник С. О. Кім

И $\frac{4703000000-171}{M205(04)-86}$ 171.86

© Видавництво «Дніпро», 1986 р.

ВСТУПНЕ СЛОВО

«Слово наче птах — народжується з крилами», — каже одне з африканських прислів'їв. Але, на жаль, порівняно мало народних крилатих висловів змогли подолати опір часу і «пролетіти» крізь довгі століття. Адже в більшості країн Чорного континенту писемність з'явилася лише в першій половині ХХ століття. Проте навіть та незначна частка фольклору, що дійшла до нас, могла б скласти величезну бібліотеку. Міфи, легенди, казки, пісні, прислів'я та приказки передавалися з уст в уста, від покоління до покоління, величезною кількістю мов, яких і зараз в Африці існують понад сімсот.

Як відомо, збирання фольклору почалося ще з сивої давнини у Греції та Римі, однак в Африці цей процес почався нещодавно. «Разом з гриотом (так називають народних співців-імпровізаторів, — В. К.) гине ціла бібліотека», «Гріоти — це скарбниці слів і народна па-

м'ять»,— кажуть у наші дні на африканському континенті. І якщо гріотові не було кому передати своє мистецтво, то воно поступово забувалося. Однак фольклор посідав і посідає таке значне місце в житті африканців, що не може зникнути безслідно з плином часу. Тому-то світ і має змогу віддати належне традиційному мистецтву давніх африканських цивілізацій — танцям, обрядовим дійствам, міфам, легендам, гімнам на честь якоїсь події або якоїсь особи, героїчним, мисливським, побутовим пісням, прислів'ям і приказкам. Звичайно ж, краще збереглися матеріальні пам'ятки — бронзові й теракотові скульптури Іфе та Беніна, барельєфи Феццана, навіть традиційна дерев'яна скульптура й ритуальні маски.

Та не тільки безжальний час і відсутність писемності перешкодили багатьом чудовим зразкам африканської народної творчості збагатити культуру сьогодення. Величезної й непоправної шкоди традиційному мистецтву та фольклору завдав колоніалізм.

Панування білих колонізаторів у Африці протягом століть наклало страшний відбиток не тільки на природний історичний розвиток, а й на розвиток куль-

тури. Наведемо лише один факт. Нігерійське місто Бенін з давніх давен вважалося одним з найбільших центрів африканського традиційного мистецтва. Здавна народ біні славився своїми різьбярками, скульпторами, архітекторами. Однак у сьогоднішньому Беніні вже майже немає чудових витворів давнього мистецтва: 1897 року англійські війська вдерлися до міста, знищивши понад шістнадцять тисяч його мешканців. У Беніні, який було по-варварському пограбовано, спалахнули пожежі. Внаслідок цього, як пише сучасний нігерійський письменник Осемвері Ебохон, «народ біні виявився відірваним від своєї багатой культури, звичаїв і традицій і був приречений на поступову деградацію. Сьогодні, коли ми говоримо про відродження народу біні, ми запитуємо: „А чи відбудеться воно?“ Частково це відродження відбулося, але скільки зусиль і часу воно вимагало! На жаль, це стосується не тільки народності біні, а й усієї Нігерії і — ширше — всього африканського континенту».

Здавалося б, такі варварські злочини безсилі проти усної народної творчості, проте це далеко не так. Коли йдеться про Африку, слід враховувати особли-

вий, надзвичайно міцний взаємозв'язок різних форм фольклору, які часто виступають як своєрідна «двосдиність» або навіть «багатосдиність». Радянський вчений Д. Михайлов слушно відзначає, що «музика — пісня — танець» — поняття нероздільні в Африці. Якщо згадується одне з них, то маються на увазі й інші». Це саме можна сказати чи не про всі форми традиційного мистецтва. Для кожного ритуалу існує своя маска, свої слова, які викликають різноманітні асоціації, то ж коли хоч одна з цих асоціацій назавжди губиться, то разом з нею губиться й цілий комплекс міфологічних уявлень, а отже, й багато витоків фольклору.

В африканській усній народній творчості існує не тільки згаданий взаємозв'язок конкретних художніх форм, а й їхня функціональна єдність: вони мали й мають (хоч зовні це може й не так виразно виявляється) двосдину спрямованість — естетичну й побутово-практичну. Остання впливає не тільки з побуту африканця, а й з традиційних релігійних принципів абсолютного спіритуалізму, що й сьогодні відіграють важливу роль у африканському світобаченні. У світі, вчить спіритуалізм, існують доб-

рі та злі духи, що постійно впливають на людину, нерідко борючись один проти одного. Африканець танцює, щоб задобрити духів, виконує найрізноманітніші анімістичні обряди, музика супроводжує ритуальні танці та обряди, пов'язані із сільськогосподарськими роботами. Африканець вважає, що пісня робить чоловіка безстрашним, а маски допомагають побороти сили зла. Слово в Африці надають магічного значення, зокрема його властивості впливати на людину, тварину, річ. З допомогою слова людина намагастся змінювати світ, перетворювати його, надавати його розвиткові потрібного спрямування. Завдяки магічному слову чаклун або пророк спілкується з духами, з потойбічними силами, керує природою, відвертає хвороби тощо.

Те саме можна сказати і про прислів'я та приказки африканських народів: вони водночас були і витвором народно-посвітної творчості, і засобом впливу на думку вождя, ради старійшин тощо. «Є прислів'я, приказки, вислови, зміст яких зрозумілий тільки небагатьом утаємниченим, зокрема традиційним вождям, посередникам, старійшинам... У традиційному суді прислів'я та приказки — невід'ємна частина процесуального ко-

дексу. Будь-який вирок, рішення або ухвала можуть бути висловлені у формі прислів'я або інших усталених виразів і часто залежать від них», — пише радянська дослідниця Р. Вологдіна.

Таке ставлення до слова типове для всього континенту. Мистецтво гріотів дуже високо цінують у Західній Африці, а у Східній Африці людина, яка хоче бути прикладом для наслідування, мусять стати не тільки хоробрим воїном, а й вирізнятися своєю красномовністю. Якщо ж згадати й досить широко розповсюдженій звичай африканських народностей висловлюватися непрямо («Дорослий нічого навпростець не скаже»), то стане зрозумілою й виняткова роль прислів'їв та приказок у житті африканця, хоча вони, звичайно ж, поступаються в цьому вже згадуваній трисдиності «музика — пісня — танець». Щоправда, інколи прислів'я та приказки народжувалися як частина героїчної або побутової пісні, гімну на честь вождя тощо, а вже потім перетворювалися на окрему семантичну одиницю. Так, наприклад, у мисливських піснях народності йоруба натрапляємо на рядки, що згодом стали самостійними прислів'ями: «Не жартий з Огуном (богом вогню, — В. К.)»;

«Смерть ні з ким не дружить»; «Не йди ні попереду, ні позаду друга». Так само неодноразово ставали прислів'ями моралізаторські закінчення легенд і казок. Скажімо, кінець однієї з казок народу тві набув значення прислів'я-запитання: «Чим ти віддячиш за зроблене тобі добро?» Так само перейшли в прислів'я й деякі повчальні вислови з казок хауса («Не повторюй чужих помилок»), амхарів («Хитрун сам потрапить у свій капкан»), монго та інших народів.

Більшість африканських прислів'їв та приказок склалися багато століть тому, хоча, звичайно ж, вони народжуються й досі. Прислів'я та приказки увібрали в себе особливості історичного розвитку, культури та побуту народів Африки і с, як правило, типологічним узагальненням, дидактичним висновком, філософською сентенцією. Моральна настанова, роз'яснення якогось явища набувають у прислів'ях народів Африки виразної форми завдяки сконцентрованій думці, натяку, тонкому гуморові, інакомовності, порівнянням, метафорам, гіперболам. Інколи вживаються рими та асонанси, що, звичайно ж, характерне не тільки для африканських прислів'їв, а й для прислів'їв багатьох народів світу.

Особливістю африканського фольклору, що часто відбиває світосприймання і давніх общин у цілому, і конкретної особистості, є його міфологічність. Саме вона визначає як сутність, так і жанрову специфіку усної народної творчості африканських племен і народностей, своєрідність їхніх уявлень про навколишній світ та про місце людини в ньому. Різноманітні фантастичні, містичні, ірраціональні елементи досить-таки химерно переплітаються з елементами цілком реальними, із здобутими в упертій боротьбі за існування конкретними знаннями. Ці архаїчні риси африканського фольклору, притаманні в повній мірі міфології, міфологічній казці, казці про тварин, набагато слабкіше виявляються у прислів'ях та приказках. Однак і в них можна знайти окремі сліди тотемічних вірувань, коли міфологічний герой ототожнюється з якоюсь твариною, птахом, комахою. Таким зооморфним героєм є павук Анансі у фольклорі народності ашанті. Характерно, що Анансі вільно спілкується з богом неба Н'ямою і навіть купує в нього всі казки, які через це зветься не казками бога неба, а казками павука. Анансі дуже їх цінує. Він вимагає, щоб його казки (його слова) завжди

до нього й поверталися. Саме завдяки цьому міфології виникли прислів'я народу ашанті «Анансі своїх слів не продас» і «Нехай моя казка повернеться до мене».

Однак це досить рідкісна генеза африканських прислів'їв. Як правило, вони тісно пов'язані з реальним життям. Прогресивний англійський вчений та публіцист Б. Девідсон цілком справедливо виділяє в африканському світосприянті два основних аспекти. Перший — це пояснення світу, а другий — повчання, як у цьому світі жити й поводитися. Саме на цих двох основах найчастіше й ґрунтуються африканські прислів'я та приказки, що є водночас джерелом пізнання світу і відображенням морального ідеалу народу. Звідси походить і етико-практична спрямованість цього жанру в усій народній творчості африканців, які завжди складали високу ціну красі, мудрості прислів'їв та приказки, вірили в їхню необхідність («Розмова без приказки — як м'ясо без солі», «Прислів'я в розмові — як солодкий мед у глечик», «Хто зрозумів прислів'я, той мудрий», «Слово — багатство»). Адже народ і його прислів'я — невіддільні. І справді, коли прислів'я гнівається — це вислів народного гніву; коли висловлює прагнення

до волі — це народне прагнення, коли сміється — це сміх народу. І, незважаючи на те, що прислів'я та приказки — найблакочніші фольклорні форми, саме в них виявляється народна мудрість, відбиваються свосередні національні риси того чи того народу, саме в них узагальнено життєвий досвід багатьох поколінь.

Гірко звучать африканські прислів'я про рабство, адже мільйони темношкірих були позбавлені волі, а більшість із них — ще й батьківщини. Тому-то й кажуть африканці: «Раб завжди винен», «Коли раб ховається в затінок, він позбавляє себе сдиного, що йому належить — сонячного проміння», «Воля дорожча від золота» тощо.

Нема такого народу, який би не любив своєї батьківщини, однак для африканців, мабуть, ця любов особлива, бо, як уже сказано вище, в їхній душі через особливості історичного розвитку любов до рідної землі поєднується з любов'ю до свободи. Мабуть, саме тому прислів'я про батьківщину та чужину такі виразні: «Людина на батьківщині — як лев у лісі чи крокодил у річці», «Людина без батьківщини — як насіння без землі», «Побитий на чужині — повернеться додому, побитий удома — куди піде?»

Африканці неодноразово повставали проти іноземних загарбників, захищаючи свою батьківщину й волю. Вони до останнього подиху боронили рідний край. Досить згадати повстання під проводом Мзіліказе, Самуеля Матере, Ахмаду, Мкваті, Неханді, Алмамі Саморі Туре... Та й взагалі особиста хоробрість завжди була прикладом для наслідування у всіх африканських народів та племен, що відбито й у низці прислів'їв: «Герой і помре геросм», «Славетне не вмирас», «Страх — ніщо, мужність — усе». Водночас деякі прислів'я народів Африки закликають бути обережним, надмір не ризикувати, зважати на обставини. І це не парадоксальна роздвоєність, а закономірна риса африканського фольклору — відображення діалектичного поєднання протилежних принципів поведінки людей залежно від життєвих обставин.

«Життя — це праця», — стверджує прислів'я народу ашанті, близьке за змістом до безлічі афористичних висловів багатьох інших народів, у тому числі й африканських. Працю, як одну з найвищих цінностей життя, оспівують («Щоб злетіти в небо — потрібні крила, щоб заслужити повагу — потрібна праця»), а лінощі зневажають («Краще немічний ста-

рий, аніж ледар молодий»). У африканських прислів'ях висловлюється і протест проти соціальної нерівності («Син багатія — бавиться, син бідняка — з голоду помирас»), стверджується висока гідність простої людини («Бідного рятус чесність»); протиставляються народ і визискувачі («Що для бідного — клопіт, те для багатія — радість»); «Коли вмирає проста людина, хвалять її розум, коли вмирає негус¹ — хвалять його палац»).

Щоправда, егалітарна африканська община свого часу породила й особливу етику. Так, у народності дінка вважалося за неможливе мати худоби більше, ніж її потрібно для прожиття, а в хауса моральною настановою багатієві була вимога роздати бідним своє «зайве» майно. Коли ж така людина не скорялася общині, її відверто зневажали. Про це і йдеться у прислів'ї «Багатство — шлях до ганьби». Мабуть, у надрах африканської традиційної общини з'явилися й вислови: «Тінь у всіх людей одного кольору» або «Мос належить не тільки мені».

¹ Колишній титул імператора в Ефіопії.

Прислів'я народів Африки багато чого розкривають у характері, моралі, самій душі народу. Вони можуть бути і повчанням («У людини трос друзів: мужність, розум і проникливість»), і утвердженням колективістської етики («Лева можна зв'язати й пінками, коли скрутити їх докупки»), й іронічним запереченням («Не лякай леопарда мертвим бабуїном»), і філософською сентенцією («Світ старий, але майбутнє росте з минулого»), і жартівливим застереженням («Не сідай на дикобраза»), і чітким логічним паралелізмом («Старість знає, що таке молодість, молодість не знає, що таке старість»).

Деякі африканські прислів'я, зовні схожі на здавна відомі нам, мають зовсім інший внутрішній зміст, як-от прислів'я «Рука мнє руку, а обидві — обличчя». На відміну від майже адекватних зовнішніх відповідників — українського й російського походження — тут ідеться про дружбу, про товариську підтримку. Це африканське прислів'я не містить у собі жодного відтінку іронії чи образи.

А втім, читач неодноразово натрапить і на знайомі йому прислів'я, аналогічні за змістом латинським, англійським, французьким та багатьом іншим («Лю-

биш когось, люби і його собаку», «Друзів пізнають у нещасті», «Не знаючи броду, не лізь у воду», «Не все те золото, що блищить», «Нова мітла чисто мете») та ін. Це — явище природне, адже прислів'я живуть сотні років, легко долаючи кордони й переходячи від одного народу до іншого. Звичайно ж, не можна виключати і того, що те саме прислів'я або приказка могли народитися незалежно у двох або навіть кількох народів.

Зустрічаються й ідентичні вислови у різних африканських народів. У цьому випадку з більшою певністю можна говорити саме про запозичення, адже, наприклад, мовою суахілі розмовляють у Кенії, Танзанії, Сомалі, Мозамбіку, а мовою хауса — в Нігерії, Камеруні, Чаді, Нігері та в інших країнах. І це — далеко не поодинокий для Африки приклад. Тому-то африканські прислів'я та приказки легко мігрують від народу до народу і їхнє точне походження встановити майже неможливо.

Звичайно ж, африканці створили безліч цілком оригінальних прислів'їв та приказок. Для їх кращого розуміння треба взяти до уваги те, що навук в африканському фольклорі є втіленням мудрості,

а засць — хитроців, змія виступас символом зла, а слон — сили. Поняття смерті часто пов'язане з культом предків, які, за африканськими уявленнями, існують і після смерті, — в іншій іпостасі. Однак їхнє існування триватиме тільки доти, доки про них пам'ятатимуть нащадки. Тому-то африканці повсякчас звертаються до померлих у своїх ритуальних танцях, піснях, заклинаннях.

Оригінальними є й ті африканські прислів'я, які містять у собі граничні узагальнення. Вони стосуються відносин людини і світу, закликають людину до самопізнання («У світі легко заблукати», «У світі як у морі», «Пізнай себе так, як світ пізнав тебе!»). Багато прислів'їв цього типу досить широко вживають сучасні африканські письменники. Так, роман нігерійця Сіпріана Еквенсі наскрізь пронизаний фольклорними мотивами і навіть прямими запозиченнями з народної практичної філософії, що її містять у собі деякі африканські прислів'я.

У пропонованому збірнику, впорядкованому за англійськими та французькими виданнями, читач знайде прислів'я та приказки народів Чорного континенту, створені в різні часи. Їхня різноманіт-

ність і багатство великою мірою пояснюють причини того впливу, що його мав і має й тепер фольклор на повсякденне життя народів країн Африки та на їхні молоді літератури.

Володимир КУХАЛАШВІЛІ

Слово, наче птах, народжується з крилами

Розмова без приказки —
як м'ясо без солі. (4)¹

○
Хоч як брешти, а брехливого
прислів'я не вигадаш. (4)

○
Прислів'я в розмові —
як солодкий мед у глечичку. (4)

○
Прийшло казкою,
пішло приказкою. (31)

○
Брехня ніколи не стане
приказкою. (37)

○
Слово — як стріла. (23)

---

¹ Цифрами в дужках позначено мови, з яких узято прислів'я (див. показчик наприкінці збірника).

Слово народжує слово. (37)

◦

Слово — багатство. (44)

◦

Слово б'є далі,
ніж рушниця. (31)

◦

Слова не гниють. (45)

◦

Отрута для слова — слово. (38)

◦

Гріоти словом оживляють
минуле. (33)

◦

Слово на устах —
не тук на голові. (28)

◦

Слово, що зірвалося з язика —
як яйце, що впало додолу. (4)

◦

Справедливе слово —
як цукрова тростина: чи коротке,
чи довге — однаково солодке. (31)

Пісня народжується в танку. (7)

Лови слово за голову —
за хвоста не впіймаш. (37)

На добре слово
і змія вилізе з нори. (38)

Від доброго слова
серце м'якшає. (28)

Гостре слово — гостра зброя. (12)

Камінь летить близько,
слово — далеко. (37)

Анансі своїх слів не продає. (3)

*
Собака, як старець:
просить не словами, а очима. (15)

Голову язик занапачає. (37)

Язик не з кожним
залюбки розмовляє. (44)

Часом язик небезпечний, як лев,
що кидається на хазяїна. (45)

Язик — зв'язаний лев. (44)

Язиком легко весь світ зорати,
а руками важко
клапти землі раду дати. (31)

Від меча рана загоюється,
від злого язика — ніколи. (4)

Язик раниць болючіше,
ніж гострі зуби. (38)

Зебу¹ ловлять за роги,
людину — за язика. (31)

¹ Вид великої рогатої худоби.

Вчись тримати язика за зубами. (44)

○

Рот — домівка слів. (38)

○

У рота нема неділь. (28)

○

Друг приходить здалеку,
ворог виходить із твоїх уст. (4)

○

Слово випереджає серце. (28)

○

Рот не боїться. (28)

○

Язык скаже те, що йому звелять. (25)

○

Слово швидше за ноги. (28)

○

Чужий рот мовчати не змушиш. (37)

○

Кривим ротом не свиснеш. (28)

Нехай око бачить, а рот мовчить. (28)

○

Рот — хазяїн слів. (38)

○

Від того, що скажеш: «Вогонь!» —
у роті не загориться. (28)

○

Лайкою каменюку не розіб'єш. (38)

○

Лайкою ворога не вб'єш. (28)

○

Краще мовчати, ніж сваритися. (17)

○

Чого не доб'єшся криком,
доб'єшся мовчанням. (28)

○

Краще змовчати, ніж образити. (38)

○

Не квапся ганити інших. (31)

○

Дурень базікає,
мудрий — мовчить. (4)

Довго сміятися — легко,
довго мовчати — важко. (4)

Половину скажи,
половину лиш. (28)

І борвітер не кричить даремно. (31)

Багато слів — ще не коран. (37)

Птах, що багато співає,
гарного гнізда не зів'є. (28)

Коли багато говорять,
одне одного не чують. (4)

Хто мовчить, той стійкий. (40)

Порожнє відерце
гучно бряжчить. (28)

Старий собака даремно не гавкає. (4)

Сорокопуд розкриває дзьоб і тоді,
коли його не питають. (44)

Вождь говорить найбільше. (31)

Мало думати — небезпечно,
багато базікати — шкідливо. (12)

Галасливий — не страшний. (38)

Вміти говорити — добре,
вміти слухати — ще краще. (4)

Добре полює той лев,
котрий не гарчить. (41)

Краще побачити, ніж почути. (38)

Москіт каже: «Хочеш,
щоб тебе зрозуміли, говори так,
щоб тебе почули». (15)

Як дві людини не порозмовляють,
то й не побратаються. (37)

○

Питання — срібло,
відповідь — золото. (38)

○

Хто питає — не помиляється. (28)

○

Щоб знати, треба питати. (4)

○

Мудрий розкидає поради,
розумний їх підбирає. (31)

○

Добра порада — тільки півсправи. (4)

○

Ніч — мати порад. (17)

○

Хто не слухає порад старійшин —
зламає ногу. (38)

○

Слухати всіх людей — все одно,
що слухати вітер. (4)

Не сиди на лаві пліток. (28)

○

Плітка хитріша від вартового. (28)

○

Чим краще забинтовано рану,
тим голосніше
дзижчить біля неї муха. (31)

○

Ціну складають за вчинки,
а не за слова. (17)

○

Кожен розуміє
сказане по-своєму. (37)

○

Балакунові легше нести жорна,
ніж дотримати слова. (4)

○

М'ясо в хаті сховати можна,
слово — ні. (37)

*

Сказане — забувається,
писане — залишається. (4)

Писане — не стерти.

◦

Краще почути з уст учителя,
ніж прочитати в книзі. (4)

◦

Нехай моя казка
повернеться до мене. (5)

◦

Казки живуть усюди. (18)

◦

Навіщо розповідати довгі казки? (26)

◦

Тільки гріоти —
майстри говорити. (33)

◦

Гріоти — це скарбниці слів
та народна пам'ять. (32)

◦

Якщо тамтами — голос Африки,
то маски — її обличчя. (17)

◦

Як грає тамтам, так і танцюють. (10)

Спочатку бог створив того,
хто грас на тамтамі,
а вже потім — усіх інших людей. (17)

Дорослий
нічого навпростець не скаже. (37)

Сказавши приказку дурневі,
не забудь одразу ж пояснити її. (3)

Хто зрозумів приказку,
той мудрий. (3)

Словам, що йдуть від серця,
нема кінця. (31)

Лайка — як вітер: чуєш,
але не бачиш. (31)

Лають — не зважає,
радіють — сердиться. (31)

Гучно тамтам довго не грас. (38)

Коли лунає грім барабанів —
мовчи. (28)

Відданий пес кусає мовчки. (44)

Собака даремно не гавкає. (17)

Мовчазний лев
голодний не ходить. (38)

До сильця найчастіше
потрапляє співоча пташка. (5)

Де єдність — там сила,
де воля — там знання

Людська стіна міцніша
від кам'яної. (4)

Що не зробить один,
зроблять двоє. (37)

Щоб каное пливло,
веслуй з обох боків. (5)

Зграя цесарок і собаку
переможе. (37)

Укупі мурашки
і ящірку переможуть. (37)

Якщо взятися гуртом,
то й важка колода легка. (4)

Лева можна зв'язати й нитками,
коли сплести їх докупи. (4)

І крокодил не страшний,
якщо увійти в річку гуртом. (31)

Розірвати мотузку
можна лише обома руками. (37)

Самотою на війну не йдуть. (28)

Рука мис руку,
а обидві — обляччя. (37)

Ліва рука мис праву,
а права — ліву. (7)

Корова, що йде з водоюю,
до спраглої байдужа.

Однією рукою
жмута не скрутити. (28)

Одним пальцем
навіть блохи не вб'єш. (38)

Одним пальцем
не вмиснеш. (37)

○

Одна обручка
не дзвенить. (5)

○

Одній голові
ні з ким поділитися думками. (4)

○

Однією рукою
не виняньчиш дитини. (38)

○

Однією лозинкою
не підметеш підлоги. (44)

○

Одне дерево — ще не ліс. (5)

○

Одна людина — не народ. (31)

○

Однією мотузкою
караван верблюдів не зв'яжеш. (37)

З однієї палиці
не збудуєш крааля¹. (20)

*

У двох керманчів човен тоне. (37)

○

Як багато капітанів —
корабель зіб'ється з курсу. (38)

○

Леопарди б'ються —
гіснам привілля. (23)

○

Війна між кониками —
радість для ворон. (38)

○

Кожне створіння прагне волі. (34)

○

Воля дорожча від золота. (13)

---

¹ Загорода для худоби у деяких народностей Східної і Південної Африки.

Можна купити раба,
але не його серце. (17)

Коли раб ховається в затінок,
він позбавляє себе єдиного,
що йому належить —
сонячного проміння. (31)

Нашийник душить собаку. (44)

Багато голів — багато знань. (17)

Перш ніж лізти в вогонь,
дізнайся, що то таке. (17)

Рибалка знає,
де шукати спрута. (38)

Піднімеш камінь —
дізнаєшся, що під ним лежить. (17)

І мудрий не знає,
що чекає на нього завтра. (17)

Що гісні до зернини,
що зернині до гісни. (17)

Не поллою одинцем на носорога. (1)

Зграсю пацюки не виріють норі. (28)

Два леви
на одній шкурі не лежать. (44)

Краще бути бідним на волі,
ніж багатим у в'язниці. (28)

Засць — не раб слона, хоч вони
й живуть в одному лісі. (44)

Річковому каменю не зрозуміти
випаленого сонцем пагорба. (44)

Як не знаєш, звідки прийшов,
то хоч знай, куди йдеш. (17)

Раб завжди винен. (44)

○
Ти знаєш дорогу,
але не знаєш себе. (26)

○
Навіть мавпа знає,
де росте ямс¹. (43)

○
Не лізь на дерево, не знаючи,
як з нього злізти. (44)

○
Звіздар краще від тебе знає небо,
а керманіч — море. (37)

○
Тільки боса нога знає,
коли земля гаряча. (17)

○
Якби яструб знав, що тамаринд —
тінистий, хіба став би він будувати
гніздо на акації? (43)

---

¹ Рослина з їстівними бульбоплодами.

Перш ніж прив'язувати гісну,
треба знати, як її відв'язати. (44)

○
Якщо тебе не знають,
то й не оцінять. (38)

○
Хто чує лише один дзвін,
знає тільки одну вість. (17)

○
Що чують вуха, ніс не знає. (28)

○
Очі — не терези, проте знають,
чи можна підняти вантаж. (28)

○
Камінь під водою не знає,
чи йде дощ. (28)

○
Чи є щось у ямсі,
чого б не знав ніж? (28)

○
Коли хочеш дізнатися,
який це птах,—
не обскубуй його. (5)

Обличчя — видно, серце — ні. (28)

Гриф не має окулярів,
однак знає, де поминки. (28)

Пташка, яка дає себе ввіймати,
знає, як утекти. (43)

Хвіст гієни
не вперше змок у росі. (44)

Поки не куштував чужої юшки,
материна — найсмачніша. (11)

Хто не куштував м'яса пітона,
той не їв юшки з нього. (17)

Не сумнівайся в крокодиловій смерті,
коли про це сповіщає риба. (17)

Якщо риба скаже, що в річці
є одноокий крокодил,
хіба їй не повірять? (46)

Цибулю можна розізнати
й по її стрілках. (43)

Хто хоч раз бачив леопарда, ніколи
не переплутає його з собакою. (44)

Не почувавши в будинку,
не знатимеш його вад. (38)

Кінь знає свого вершника. (44)

Яструб здавна
знає смак курятини. (44)

І згорнута змія може вжалити. (44)

Кажан розрізняє
всі відтінки почі. (44)

Давня справа — темна ніч. (30)

*

Тільки той, хто не знає лева,
може відняти в нього вівцю. (37)

Невігластво — отрута. (38)

Невігластво темніше від ночі. (44)

Кого мати не навчила,
того світ не навчить. (38)

Брак знань — кайдапи. (44)

Мудрого навчати —
що левові м'ясо рубати. (17)

Крокодила плавати не вчати. (23)

І вождеві є чому вчитися. (37)

Чужий приклад повчає. (23)

46

Повчати розумного — однаково,
що зв'язувати ноги слонові. (44)

Пробачити — значить навчити. (17)

Дурня вчити — час марнувати. (38)

Навчати старого — писати по воді;
навчати малого —
писати на камені. (17)

У кого навчився,
того перевершив. (37)

Ніс не знає смаку солі. (44)

Що тебе б'є, те тебе й навчає. (38)

Хто бачив блискавку,
бачив і хмару. (31)

Нема в світі нічого над розум. (6)

47

Хто не заблукав уночі,
не заблукає і вдень. (44)

Перепливаючи річку,
сліпий виходить на берег там,
де вдариться головою. (31)

Хто не ділиться знаннями,
схожий на світильник у глечики. (4)

*
У темряві треба світла,
у біді — розуму. (4)

Не око бачить, а розум. (44)

Людину створює розум. (5)

Глупота — принижує,
розум — підносить. (31)

Розумна людина не доручить
гієні стерегти м'ясо. (44)

Мало бачити, треба зрозуміти. (17)

Силою не переможеш розуму. (31)

Мудрості не купиш. (3)

Мудрий не йде від джерела,
щоб напиться у ставку. (5)

Мудрий знає, що світ — старий. (44)

Як є bagno, мають бути й жаби,
як є голова, має бути й розум. (33)

Хитра пташка,
та в сильце ускочила. (43)

Мудрі подорожують гуртом. (15)

Ідучи до розумних людей,
не бери з собою дурня. (44)

Розумний з дурнем
не сперечатиметься. (31)

Від розумного
в лісі не сховасяся. (37)

Хай бридкий, аби не дурний. (28)

Мудрість розкидано
по всьому світі. (3)

Мудрого скрізь шанують. (31)

Мудрий не заблукає. (26)

Сміливість без розуму — горе. (17)

Тільки безглуздий
виношує помсту. (38)

Рука коротша від думки. (17)

Собака слухається не розуму,
а серця. (5)

Надмірні хитроці
позбавляють мудрості. (38)

Як гнів попереду — розум позаду. (9)

Врода без розуму —
зелений горіх. (17)

Коли дурень мовчить,
він схожий на мудрого. (10)

Освічений дурень —
кара для мудрих. (38)

Дурень сам лізе в зашморг. (37)

У дурня тільки одне око. (28)

У дурня тільки свято на думці. (4)

Дурному все смішки. (31)

Дурень за тридцять су
тиждень танцюватиме. (31)

Даси дев'ятьом дурням
легку роботу —
станеш десятим. (7)

І дурень дає здачі,
коли його б'ють. (31)

Тільки дурень скаже:
«Ображають мого друга,
а не мене». (5)

Покличеш ненажеру —
весь риз поїсть,
покличеш дурня —
голова обертом піде. (31)

З дурнем сперечатися —
тільки сорому набиратися. (31)

У кого сивіє голова,
а в кого — розум. (37)

Відкрий горщик з медом —
і дурні позбігаються. (31)

І найдурніша мавпа не грається
на колючому дереві. (44)

Ні багатства, ні розуму,
а кирпу гне. (31)

Їздитимеш на ослі —
почуватимеш себе ослом на коні. (43)

Величається, як рис,
а розуму — як у бобів. (43)

Собаку продав — мавпу купив. (44)

Курку на яйце не міняють. (31)

Бачить коня,
а шукає гієну. (44)

Продати коня
й перекласти вантаж на поні. (44)

Зняти вантаж з верблюда
й перекласти на віслиюка. (43)

Бачив шию мавпи,
а прив'язав її за хвоста. (44)

Сховався під водою,
а потилицю видно. (28)

З'їв отруту,
а облизується. (31)

Розлютився на крокодила,
а б'є воду в річці. (37)

Б'є дерево, щоб дізнатися,
де поділилась мавпа. (43)

Не марнуй пудри на ящірку. (28)

○
Не смаж птиці для собаки. (44)

○
Не доручай гісні сушити м'ясо. (43)

○
Не вози м'ясо на гісні. (37)

○
Не ховай гроші на осонні. (31)

○
Верблюдицю в пісок не даять. (37)

○
На качку воду не ллють. (28)

○
Нащо лити воду в море? (37)

○
У камінь стріляти —
стріли втрачати. (37)

○
Не шукай зубів у курки. (31)

*

Хто дивиться на дерево,
з якого не падають плоди —
тільки втомлює очі. (43)

○
Відростив нігті,
щоб самому подряпатись. (17)

○
За околицею курку прив'язати —
дикій кішці її віддати. (31)

○
Посієш кукурудзу далеко від дому —
ворони виклюють. (31)

○
Хто не чекає шкоди від гісни,
втрапить віслиюка. (43)

○
Не пірнай у землю —
розіб'єш обличчя. (38)

○
Через моду
мавпа хвоста відрізала. (28)

Сливи достигли —
мавпа зламала спину. (43)

Віслук не відпочине
з вантажем на спині. (43)

Збираєшся в подорож —
не вантаж цапа на коня. (44)

Шукати воду в річці. (23)

Не сідай на дикобраза. (5)

Коли м'ясо в кішки —
залишиться трішки. (24)

Не кидай яйцем у яструба,
що схопив твоє курча. (26)

Хижку на дрова не розбирають. (31)

Не бий кулаком об стіну —
розіб'єш руку. (5)

Не носи дров до лісу,
не води коней до Борну¹. (44)

¹ Місто в Нігерії, що славиться своїми кінями.

Одна правда
пересилить сотню неправд

Правда не сінь — не звірюється. (31)

Істина, скільки не заперечуй її,
не меншає, меншає той,
хто її заперечує. (17)

Правда не маскується. (44)

Коли приходять правда,
брехня тікає геть. (31)

Мужнього не лякає правда. (39)

Тільки ціпок правди
веде правильним шляхом. (21)

Кажі правду,
навіть якщо їй не вірять. (37)

Сказати правду — не ганьба. (38)

Чесності скрутиш руки,
але не вб'єш. (31)

Нік не поранить чесноі людини. (44)

При чесному вожді
плем'я не гнеться. (37)

Брехню господаря дому не порівняти
з правдою перехожого. (38)

Що вуха почули, хай побачать очі. (4)

В усьому наслідуй справедливих. (38)

Справедлива людина —
паче пам'ятник:
її звідусіль видно. (31)

Брехнею не розбагатієш. (37)

Сіль розсипала стара,
а винен старий. (31)

Хто каже правду —
не помиляється. (38)

Коли курку ділять у темряві,
господареві дістається голова. (44)

Брехня — як дим,
її не приховаєш. (28)

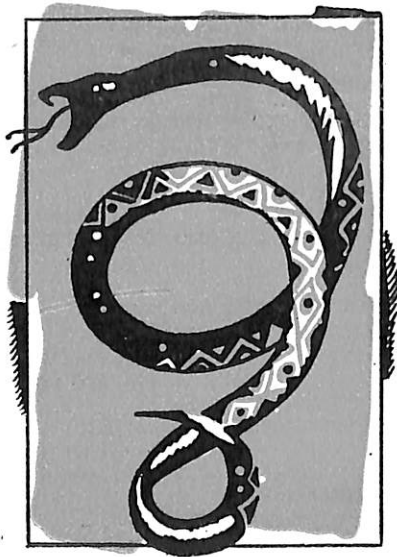
Брехня небезпечніша від списа. (44)

Брехня і брехунові огидна. (31)

Брехня — хворий зуб,
якого треба вирвати. (31)

Стежка брехні має сім кінців. (38)

Яму брехні неважко виміряти. (44)

Брехня товста, коли сама,
а при свідках швидко худне. (31)

Брехня спочатку — мед,
а потім — гіркота. (37)

Ворожбит бреше,
а недужому легшає. (38)

Не ший лантуха для зла,
не будуй комори для брехні. (31)

Хто торгує брехнею,
розплачується правдою. (44)

Змія не має ніг,
брехня не має коріння. (4)

Хто вмів красти,
вміє й брехати. (31)

Краще здібати на дорозі відьму,
а ніж брехуна. (31)

Шлях брехуна короткий. (38)

Побачивши себе у воді,
прокажений сказав:
«Вода бреше!» (31)

Брехливий друг
не стане правдивим. (44)

*

Як слон ошукався,
то буде без бивнів. (23)

Іди, як слон,
а не скрадайся, як гісна. (44)

Від того, що ти визнаєш провину,
місто не впаде. (17)

Найлегше ошукати самого себе. (38)

Зовнішність оманлива. (43)

Черпаха каже, що гарно танцює,
та крізь панцир не видно. (17)

Якщо я, лежачи на спині,
не бачу бога, то як ти побачиш його,
лежачи на животі? (5)

Меду півгличка,
а язик повний гличик зробить. (31)

Шістьом речам не можна вірити:
королю, річці, ножу, жінці,
мотузці й темряві. (38)

Не вір крокодилові в річці,
а жінці — на суходолі. (30)

Не вір собаці, який обіцяє,
що для тебе слона ввіймає. (5)

Якщо крокодил запевняє,
що річка глибока,
то вона насправді глибока. (26)

Собака не повірить
у лагідність гісни. (44)

Якщо тобі скажуть, що мед — гіркий,
а молоко — чорне, — не вір. (4)

Бути довірливим — все одно
що рукою зупиняти буйвола. (4)

Коли суддя — леопард,
вівцю не виправдають. (26)

Коли суддя — шуліка,
курча буде винне. (17)

Добро не зникає безслідно

Добро і зло не переплутуються. (38)

Добро наполовину не роблять. (31)

Добро йде за тим,
хто робить добро. (28)

Доброта не гниє. (38)

Зроби мені добро під час дощів —
і я віддячу тобі під час посухи. (38)

Зробивши добро каменю,
можна на ньому й посидіти. (31)

Добре ім'я бережуть. (3)

Від людини залишається могла
та добра слава. (37)

Добра слава —
краща прикраса для жінки. (31)

Доброта не призводить до лиха. (37)

Добре ім'я світитися
і в темряві. (37)

Ім'я — не одяг,
заплямуєш — не відмиєш. (32)

Чим ти віддячиш
за зроблене тобі добро? (3)

У доброго царя — нема влади,
у злого — підданих. (31)

Краще накопичуй добрі справи,
а не багатство. (37)

Краще бути невродливим, та добрим,
ніж вродливим, та злим. (31)

*

Хоч би яка довга була ніч,
все одно настане день. (1)

Сонце зійде — птах заспіває. (4)

Мед — солодкий,
але й батат — не гіркий. (31)

Наче рис із медом та з молоком:
що більше, то краще. (31)

Та сама рука і б'є, і пестить. (31)

Вогонь чудовий слуга,
але поганий господар. (28)

Дрібна пилу може скаламутити
гличик чистої води. (31)

Краща слава для людини —
нікому не чинити зла. (37)

70

Кожен фінік має кісточку. (37)

Не жени хворих
і нещасних од свого порогу. (27)

Зло ніколи не винагороджується. (28)

Зло знає, де його лігво. (44)

У злого зебу роги не ростуть. (31)

Зло повертається до того,
хто його заподіяв. (44)

Темряву розсіє світло,
глибоку річку переплинеш човном,
до ями спустишся по драбині —
тільки заподіяне зло
нічим не виправиш. (31)

Зле серце
не знає справедливості. (31)

71

Зле серце з'їдає само себе. (41)

Злого теляти й корова не лиже. (31)

Змія зла, бо кусає,
хоч і не їсть. (43)

*

Спис, кинутий злодієм у чужого бика,
пограпить у злодія. (20)

Як не замажеш тріщини —
доведеться будувати нову стіну. (38)

Один гнилий кокосовий горіх
пеує решту. (38)

Хто копає яму іншому,
той сам до неї впаде. (43)

Не рятуй потопуючого для того,
щоб кинути його у вогонь. (17)

Не бий того, хто внав. (31)

Погану людину ніхто не пожаліє. (31)

Виміряти змію
можна тільки вбивши її. (28)

Одна іскра весь ліс спалить. (37)

Комара вбивають не за те,
що дзижчить,
а за те, що кров ссе. (31)

Те, до чого звик,
тебе й занастить. (37)

Лани бабуїна завжди чорні. (40)

Удар, якого чекаєш,
не страшний. (37)

Хто дасть собаці роги? (28)

Бур'яну не побудешся,
доки не вирвеш його з корінням. (4)

Знаючи, яке в змії серце,
бог позбавив її ніг. (4)

Не давай поганій людині
мотузки. (44)

Вовкові байдуже,
скільки коштує вівця. (44)

Для гізни двері зачинені. (44)

Засудити людину
за першу помилку — те саме,
що виправдати того,
хто вчинив сто злочинів. (43)

Жовч і наклеп — однаково гіркі. (31)

Убив змію — про всяк випадок
відрубай їй голову. (23)

Наче змія в солоні:
вкусить і знову сховається. (44)

Зелена змія ховається
в зеленій траві. (28)

Хто не страждав —
жалю не знає. (12)

Якщо згнила одна рибина —
згниє і решта. (38)

Не будь алое — виплюють. (37)

Не будь медом — з'їдять. (37)

Коли зла курка першою входить
до курника, вона дзьобає всіх,
які йдуть за нею. (44)

Багатство — наче волосся в носі:
багато висмикнеш — боляче,
мало висмикнеш — теж боляче. (31)

Не вір, що скорпіон дримає:
доторкнешся — пошкодуєш. (44)

○
На вигляд добрий,
а поцупив банани в каліки. (31)

○
Багатство — шлях до ганьби. (44)

○
Багатство
і знання вкупі не побачиш. (4)

○
Здорове тіло — багатство. (44)

○
Прокаженому й багатство
не радість. (31)

○
Нехай вашим багатством будуть кози,
а моїм — барани. (24)

○
Що бідному обуза,
те багатому — радість. (38)

Все може купити багатий,
тільки не життя. (17)

○
Для багатія бідні родичі —
чужі люди. (31)

○
Розбагатів —
то вже й царем хоче стати. (31)

*
Обдарованість — багатство. (38)

○
Маси сина —
не хвались багатством. (31)

○
Нема багатства, коли нема дітей. (28)

○
Люби людей: вони —
справжнє багатство. (31)

○
Від запаху вареного рису
не розбагатієш. (31)

Сезон дощів збагачує. (44)

Хто хоче розбагатіти, ловить рибу
в трьох річках одразу. (31)

Хижу, де є молоко,
бідною не назвеш. (31)

Син багатія — бавиться,
син бідняка — вмирає з голоду. (4)

Бідному позиватися з багатим —
однаково що камінь
гарбузом розбивати. (4)

Коли вмирає проста людина —
хвалять її розум,
коли вмирає негус —
хвалять його палац. (4)

Бідняк у суді завжди винний. (3)

Біднякова дудка не грає. (11)

Іде бідняк уранці — кажуть,
пішов красти, іде ввечері —
кажуть, пішов грабувати. (31)

На ринку біднякові
все блискуче здається сріблом. (31)

На бідному подвір'ї
нема місця для бойового коня. (44)

Ні підвести голови, ні схилити:
і бідний, і гордий. (31)

Бідного рятує чесність. (31)

Бідність — не ганьба. (31)

Хто не має, той не втрачає. (38)

Селянин без вола — не селянин. (4)

Бідний багатому не товариш. (31)

Багатодітний бідняк
буде багатим на старість. (31)

*

У кого шлунок болять від голоду,
а в кого — від переситу. (17)

o

Нема нічого важчого
за порожній шлунок. (31)

o

Голодному все до смаку. (23)

o

Голодний леопард і траву їсть. (5)

o

Голодний не знає,
що картопля має шкірку. (28)

o

Голод — поганий порадник. (28)

o

Голод гостріший від стріли. (36)

o

Роса щезає, а голод — ні. (17)

Собака лютує,
коли голодний. (31)

o

Голод і слона може вбити. (28)

o

На охлялого зебу
й мухи не сідають. (31)

*

Багато надбав —
швидко втратив. (28)

o

Гроші, як і воду, не зупинити:
сьогодні прийшли, завтра пішли. (18)

o

Гроші наче гості:
як прийшли, так і пішли. (28)

o

Багато грошей —
багато й клопоту. (28)

o

Гроші не рятують од сліпоты. (23)

Нема грошей —
лихо, є — теж лихо. (28)

Грошима від смерті
не відкупишся. (44)

Чужих биків продають
за півдарма. (31)

Не розраховуй на братові гроші. (31)

Коли папуга має зернятко,
а бідняк — свинячу голову,
вони кличуть на обід царя. (31)

У щедрого багато братів. (28)

Мос належить не тільки мені. (28)

Щедро дасш — щедро повернуть. (17)

Повага дорожча від святості. (28)

Скупому шкода й того м'яса,
що лишилося на сокирі. (31)

Скупість руйнує душу й тіло. (4)

Скупому все коштує дорожче. (31)

Скупий щедрому не товариш. (17)

Хто їсть двома руками —
погано скінчить. (38)

Скупий ненавидить злидарів. (37)

Живіт кричить «досить»,
а очі ще просять. (31)

Навіть маючи спільний плушок,
два крокодили битимуться за їжу. (5)

Хто осідлав коня жадоби,
вскочить у ворота ганьби. (43)

Має лампу, а їсть у темряві. (31)

Скупий тільки гроші любить. (5)

Де знайшов одну каурі¹ —
шукай другу. (44)

На мед мушва злітається. (44)

Коли пасеш сто овець,
одна може загубитися. (31)

Хамелеон не має скрині,
та часто міняє одяг. (28)

Побачив — то ще не з'їв, інакше пес
не пішов би спати голодний. (44)

Голка живе серед одягу,
а сама — гола. (17)

¹ Мушля, що у деяких народностей Африки править за гроші.

У волоцюги курей не буває. (44)

Раб співає не від радості,
а від голоду. (31)

Голодний крокодил здобичню
не перебирає. (31)

Не вгамуєш голоду,
з'ївши виголоднілого птаха. (43)

Голодному крокодилу
лагідність ні до чого. (31)

*

Бджоли їдять свій мед. (20)

Рахувати гроші
не соромно. (37)

Дичина є,
нема на чому її засмажити. (31)

Хто має м'ясо, шукає вогню. (44)

○
Яструб не сяде туди,
де немає м'яса. (44)

○
Боржників не спиться. (31)

○
І похорон — борги,
і весілля — борги. (37)

○
Будинок горить, а злодій краде. (28)

○
Відпочив під деревом —
та й зрубав його. (44)

○
Злодій краде, бог сміється. (28)

○
Хто грається в багні,
багном і заляпається. (38)

○
Злодій, що живе у твоїй оселі,
знає, як тебе обікрасти. (37)

Темна ніч страшна,
та людина може бути
страшнішою. (38)

○
Не давай стрілу людині,
котра нею ж тебе може вбити. (44)

○
Леонардові своїх плям не стерти. (43)

○
Нечесно нажите добро
небезпечно. (30)

○
У пустелі приємно зустріти
навіть розбійника. (31)

○
«Чи пан, чи пропав», — сказав пацюк,
з'ївши котове борошно. (44)

○
Птахів багато, та тільки ворони
крадуть арахіс. (31)

○
Злодій може вкрасти сонце
і віддати місяць. (28)

Стерв'ятники
на стерво злітаються. (4)

Гісна здатна на все,
тільки не зерно красти. (44)

Неважко курку вкрасти,
але де ти їстимеш її? (44)

Конокрад почав з того,
що вкрав сову. (44)

Злодій злодія піймав. (17)

Хапається за чуже,
наче ліана за бананове дерево. (31)

Хто на чуже зазіхне,
своє втратить. (17)

Хто хоче з'їсти чужого коня,
з'їсть свого. (44)

*

І антилопа часом гнівається. (38)

Гнів призводить до збитків. (38)

Гнів — це вогонь,
який сам себе підтримує. (29)

Бачиш дим? Під ним вогонь. (38)

Продавець ніколи не гнівається. (38)

Суха трава швидко спалахне,
та швидко і згасне. (17)

Сухі дрова легко займаються. (28)

Комар нахилиється,
щоб краще вкусити. (31)

Хитрий, як миша. (44)

Хто йде за бджолами —
покуштує меду. (38)

○

Йтиму за лісорубами,
щоб тріски збирати. (17)

○

Продав барабан сусідові:
і гроші взяв, і музику чус. (31)

○

З дерева мавна
завжди першою тебе побачить. (43)

○

Два хитруни не сплять водночас. (28)

○

Хто тихо сховався,
перший побачить того,
хто тихо йде. (17)

○

Коли в леопарда болять зуби,
козел приходять по борг. (28)

○

Кліщі вижили господаря з дому. (44)

Щоб злетіти в небо,
потрібні крила,
щоб заслужити повагу,
потрібна праця

Праця — матір добробуту. (35)

○

Життя — це праця. (5)

○

Праця з примусу — не те,
що з охоти. (38)

○

На обід не кличе нікого,
а на роботу — все село. (31)

○

Робив та не закінчив —
не зробив нічого. (38)

○

Краще відклади, але зроби. (38)

○

Пізно лягай, рано вставай. (30)

Почав шити шовком —
не закінчуй грубою ниткою. (31)

○

Головне — не початок,
а кінець роботи. (28)

○

Селянин один,
а працює на багатьох. (38)

○

У червні не посієш —
у жовтні не збереш. (4)

○

Хто має сокиру,
матиме й дрова. (38)

○

На минулу зиму
не збудуєш дому. (4)

○

Хто працює під сонцем,
обідає в затінку. (38)

○

Не помітиш, що сокира загупилася —
дерево нагадає. (31)

Вантаж легкий,
коли його несуть інші. (7)

○

Щоб жати, треба посіяти. (4)

○

Щоб наточити ножа,
коваль не потрібний. (31)

○

На ходу пояса зав'яжеш,
на ходу він і розв'яжеться. (17)

○

Коваль
для себе зброї не робить. (44)

○

Малий цвіркун, а стає до роботи
раніше за всіх. (44)

*

Не нагнешся —
коника не впіймаш. (31)

○

Кокони самі шовком не стануть. (31)

Не розпалиш вогню —
не приготуєш обіду. (12)

Сидячи
зайця не спіймаш. (44)

Залізо само не дзвенить. (31)

Хоч скільки в корови молока,
саме воно маслом не стане. (43)

Хто хоче дичини,
мусить сам її вполювати. (44)

Щоб добути мед,
мусиш викурити бджіл. (17)

Навіть слабкою рукою
можна приготувати кашу. (17)

Хочеш їсти ямс —
постав хижу коло поля. (17)

Як рубати безперестану,
то й баобаб упаде. (44)

Як довго бити, то й змію вб'єш. (43)

Як їсть, так і працює. (31)

Хто перший приходить до річки,
той не п'є каламутної води. (17)

У невипаленому глечику
не принесеш води. (44)

Зрубане дерево
за верхівку не тягнуть. (31)

Світлячок
сам собі освітлює шлях. (31)

На те й москити,
щоб кусатися й дзижчати. (43)

Хто покуштував меду,
зробить вулик. (38)

*

Втомлений цесарці
на дерево не злетіти. (31)

o

Втома — не лінощі. (28)

o

Нічого не вродило,
бо діло немиле. (28)

o

Жирна юшка — смачна,
та потім тарілки важко мити. (17)

o

Не розбивши шкаралупу,
не з'їсти горіха. (28)

o

Нема чого хвалитися, якщо й кошкка
сплести не можеш. (31)

o

Який орач, така й рілля. (28)

Хто любить спати —
не любить працювати. (31)

o

Старанність —
мати успіху. (28)

o

Нема роботи
без охоти. (28)

o

Плескати в долоні —
ще не робота. (31)

o

Тільки блохи
живуть чужим коштом. (31)

o

Хто сам ні на що не здатний,
завжди висміює інших. (31)

o

Не тільки у твоєї матері
юшка смачна. (19)

o

Про порожній лантух
не згадують. (31)

На горіховій олії
можна й камінь засмажити. (28)

Нероба трудівникові
не порадник. (31)

Якщо роботящий помре вранці,
то нероба — ввечері. (17)

Ледачому й голка важка. (29)

Ледар — ніби вусик сарани:
не проштрякне й масла. (43)

Ледар шукає мотику й молиться:
«О боже! Зроби так,
щоб я її не знайшов!» (31)

Ледар не знав про свої лінощі,
доки від нього не втекла
черепаха. (44)

У ледаря великий рот. (28)

Лінощі в молодості —
злидні в старості. (31)

Сила без мети — матір лінощів. (31)

Гнів ледаря — як укус губами. (44)

Краще немічний старий,
аніж ледар молодий. (31)

У ледаря тільки язик і працює. (28)

Ледачому нема виправдання. (37)

*

Той справжній мисливець,
чия здобич смажиться на вогні. (5)

Наче качка: крила є,
а літати не вмів. (31)

Не вмiєш танцювати —
не ставай у коло. (31)

Там, де нема мисливцiв,
i музика — мисливець. (44)

Десять разiв вiдмiрай,
а раз вiдрiж. (23)

Розносив воду,
та розбив глечика. (17)

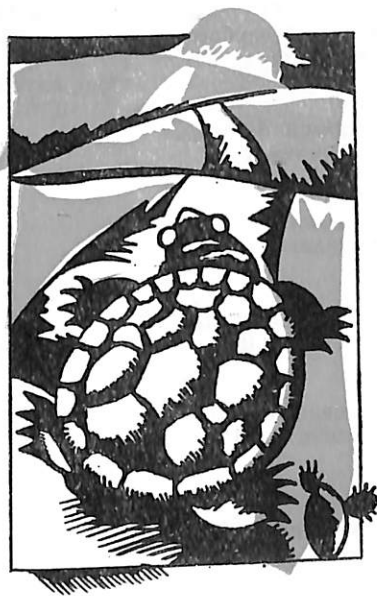
Терплячий їстиме стиглi плоди.

Потерниш — матимеш бажане. (28)

Поспiхом не дiйти щастя. (3)

Хто надто квапиться,
з тим бiда трапиться. (28)

Метушиться, наче оса вкусила. (43)

Не квап беззубого,
коли він жує. (31)

○

Не підганяй того,
хто біжить. (31)

○

Черпаха йде повільно,
але далеко. (38)

○

Поволі — дійдеш,
бігом — упадеш. (31)

○

Хто неквапно цілиться —
не схибить. (44)

○

Слон виростає
не за один день. (13)

○

Не став даху,
доки не звів стін. (19)

○

Ще нема чого варити,
а він уже збирає хмиз. (37)

102

Не викручуй пов'язки на стегнах,
доки не вийшов з річки. (44)

○

Коротка дорога
нікуди не приведе. (40)

Дружби не купиш —
її треба заслужити

Сто друзів — мало,
один ворог — багато. (9)

Другові — найкращий мед,
ворогові — колючки. (4)

У людини є троє друзів: мужність,
розум і проникливість. (44)

Не роби зла друзям —
нових знайти нелегко. (31)

Книга —
найвірніший друг. (43)

Сказавши другові правду,
дружби не зіпсуєш. (28)

Друзів пізнають у нещасті. (3)

Краще один день з друзями,
ніж сто днів насамоті. (31)

Коли ошукують твого друга,
ошукують і тебе. (4)

Палицею,
що лежить у домі твого друга,
леопарда не відженеш. (12)

Друга важко знайти
й легко втратити. (28)

Нового друга треба випробувати. (28)

Стусан друга кращий
від поцілунка ворога. (4)

Тому, хто не має друзів,
ніхто не допоможе. (5)

Не вишукуй бруду
на обличчях друзів. (31)

Не минай дому свого друга. (31)

Небагато треба, щоб поранити око
або серце друга. (4)

Дружіть, як рот із рукою:
руці боляче — рот на неї дмухне,
ротові боляче —
рука його погладить. (31)

Язик твій — друг чи ворог? (12)

Хто друзів не має,
від голоду вмирає. (43)

Хочеш бути другом —
не лижи мені рук. (31)

Нема друзів — нема допомоги. (44)

Можна друзів багато мати,
але не кожному слід довіряти. (12)

У кого зле серце,
той не має друзів. (31)

Вождь не має друзів. (43)

Захворіє — кращим другом зве,
а одужас — і дім твій спалить. (31)

Зрадливий друг не посоромиться
кинути тебе у скруті. (31)

Добрі друзі —
діти одного батька. (31)

Недовіра
руйнує дружбу. (28)

Допомагаєш другові —
не зважай на дощ. (37)

Щирий друг кращий
за доганого родича. (31)

Той, хто тебе ганить,
не обов'язково твій ворог. (17)

Хто друг усім,
той нікому не друг. (28)

Врятуєш мене від сонця —
врятую тебе від зливи. (38)

Хоч і погано годуєш собаку,
та він тобі відданий. (44)

Иде з рибалкою —
будеш у лусці. (31)

Далеке вогнище не гріє. (37)

Близький сусіда кращий
за далекого родича. (4)

Якщо не закричиш,
сусіда не допоможе. (17)

Тінь пальми захищає
від спеки будинок сусіда. (43)

Тримає собаку,
бо й сусід має собаку. (44)

Як гість на коні —
обох треба нагодувати. (44)

Спочатку гість золотий, потім —
срібний, а далі — залізний. (17)

Хто не має друзів,
той наполовину мертвий. (20)

Хто любить твоїх ворогів,
не любить тебе. (4)

У справжнього чоловіка
багато ворогів. (37)

Розумний ворог
кращий за дурного друга. (43)

Ворог тебе не похвалить навіть тоді,
коли ти ввіймаш леварда
й подаруш йому. (44)

Ворог ворога
молоком не пригощає. (37)

Зустрічай ворога в полі,
бо доведеться виганяти його
з власної домівки. (20)

Ворог ворогові не співчуває. (28)

Ворог не заспіває колискової
твоїй дитині. (28)

Не бий собаки, що спить. (31)

Підкуплений ворог
не стане другом. (4)

Коли до тебе йде ворог,
готуй сниса. (4)

Не бий того, хто вправ. (31)

Не бий немічного ворога. (38)

Ігуана не ворогує
із звичайною ящіркою. (44)

Ворожнеча маленькою не буває. (28)

Озброюватися треба
до ворожої навали. (37)

*

Звір і птах не товаришують. (26)

Козел левардові не товариш. (43)

Пацюк не лікує кішку. (28)

Козел серед левів завжди
в небезпеці. (44)

Гісна й собака
під одним дахом не вживуться. (44)

Ворогують,
як півень і дика кішка. (20)

Помститися мертвому ворогові —
не велика хоробрість. (26)

Удвох завжди краще: як один упаде,
другий підведе. (31)

Допоможеш іншим —
допоможеш собі. (28)

Як сусід не допоможе,
то рисового поля не обробиш. (31)

Без допомоги
не вилікуєш рани на спині. (17)

Як не ти,
то хтось інший допоможе. (5)

Гісни не приручиш. (44)

Курка з кішкою не грається. (43)

Покладешся на чаклунів —
пропадеш. (26)

За допомогу
віддячують допомогою. (17)

Допоможеш ти —
і тобі допоможуть. (6)

Як допоможуть,
то й до Європи доїдеш. (17)

За обід обідом платять. (5)

*
Хто свариться, той страждає. (38)

Краще не сваритися,
ніж потім миритися. (44)

Йдеться до бійки, а вони
один одного медом годують. (31)

Як пливеш морем,
не сварися з керманичем. (16)

Хто має рубець, не забуде рани. (38)

Хто поранив — забуває,
а поранений — пам'ятає. (17)

Якщо двос б'ються в річці,
обидва змокнуть. (31)

Від осі втік,
та шершень укусив. (44)

Як не було образи,
то й битися не слід. (17)

Слони б'ються —
трава вилочена. (38)

Не бийся сам із собою. (5)

Коні б'ються —
віслюки стережуться. (28)

Пшла б черепаха в бійку,
та нема кулаків. (28)

Наче свині б'ються:
порохкають і розійдуться. (31)

Спершу кольни своє серце,
а вже потім — серце іншого. (31)

Суворо глянути — не вдарити. (44)

Де мужність, там і перемога

Страх — ніщо, мужність — усе. (20)

Сміливого коня не підстрожуй. (43)

Мужність без обачності —
поразка. (20)

І сміливий інколи боїться. (44)

Сміливий — улюбленець долі. (6)

Герой і помре геросм. (20)

Справжній чоловік живе гідно
й помре гідно. (37)

Хто пасе слона,
той його не боїться. (43)

Любиш мед — не бійся бджіл. (38)

Мисливець не боїться колючок. (38)

Сміливий голови не схиляє. (28)

Знайоме не злякає. (43)

Знайомий чорт не з'їсть. (28)

Нічого не боїться
тільки безголовий. (5)

Не лякай леопарда
мертвим бабуїном. (28)

Полює на левів, а кіз боїться. (44)

Мертвому козлові
мисливець не страшний. (17)

Сміливий слабого не образить. (28)

У сміливого і друзі сміливі. (37)

*

Лев уже пішов,
то чого мені боятися? (44)

Ящірка на шовковці хоробра,
бо дупло поряд. (17)

Мокрий води не боїться. (37)

Качці дощ не страшний. (28)

Дикобраза голками не налякаєш. (44)

Дикобраза не лякає гостра трава. (44)

Переляк відбирає силу. (37)

Від сорому втік,
а від переляку номер. (31)

118

Сильних перемагає сором,
слабких — страх. (31)

Боязкий собака гавкає,
коли гісна вже пішла. (4)

Бійся тихого лісу. (44)

Ганьба не обережному,
а страхополохові. (21)

Вітас, наче крокодила:
не з поваги, а зі страху. (31)

Якби миша була
завбільшки з корову,
вона й тоді боялася б кішки. (5)

Людина боїться змії,
змія боїться людини. (31)

Бійся кози,
що спить у лігві лева. (44)

119

Сам коваль, а вогню боїться. (31)

○
Не хвали моста,
яким боїшся ходити. (4)

○
Хоч комарові й страшно,
ящірку це не обходить. (43)

○
Боїться не змії, а її паці. (43)

○
Собака гавкає з переляку. (31)

○
Жаба біля водограю
завжди полохлива. (31)

○
Вкусила змія —
тікатимеш і від жаби. (28)

○
Хто бачив змію,
боїться й мотузки. (4)

○
Боїться змії, а б'є її слід. (43)

Кого вкусила змія,
боїться й пальмового листя. (38)

Вкусила змія —
злякався й хробака. (16)

Лас гісну,
коли й слід її прохолов. (44)

Гісни мовчать,
коли леопард поблизу. (23)

Там, де полює лев,
навіть леопарди мовчать. (23)

Хто танцює там,
де гарчить лев? (38)

Який собака ходить до мечеті,
де моляться гісни? (43)

Яка курка
завітає на раду до котів? (44)

Який цап їсть арахіс,
що належить гісни? (43)

Який цап іде на базар,
де продавці — гісни? (43)

Дикі кабани граються,
коли поблизу нема слона. (44)

Леопарди граються,
коли поблизу нема
диких кабанів. (43)

Якщо пацюк хоче жити,
пехай не шастас
під носом у кішки. (31)

І найсильніший тарган
не піде битися з куркою. (28)

Тремтить, як мокрий собака. (31)

*

Якби в лісі жили тільки слимаки
й черепахи, то й рушниця
не знадобилася б. (17)

Леопард сам із себе не здере шкури,
але це можуть зробити інші. (5)

Не хочуть гратися з жабою,
хоч вона й не кусається. (44)

Миша грається,
коли кішки нема вдома. (43)

Там, де є кішка, миша не шастас. (31)

Боягуз озирається найчастіше. (37)

Бійся того, хто тебе любить. (28)

Слон не кусається,
але всі бояться його хобота. (44)

Темрява збирає всіх докупн. (20)

Боїться й на хробака глянути. (28)

Боязкого леопарда
й цап зневажає. (43)

Дурна корова й від дощу тікає. (44)

Як укусить змія,
то й від ганчірки тікатимеш. (44)

Не стій під деревом,
коли рубають гілку. (39)

Обережного і слон не в'є. (37)

Тільки гедзь не боїться
сидіти на спині слона. (2)

*

Схопити змію за хвоста. (25)

○

Не наступай змії на хвіст. (20)

○

Не хапай леопарда за хвоста,
а якщо схопив — не выпускай. (17)

○

Не грайся
з дикою кішкою. (38)

○

Не кидай попелу проти вітру —
запорошиш очі. (19)

○

Коли граєшся з левом,
не клади руку в його пащу. (38)

○

Коли крокодили б'ються,
не варто їх мирити. (31)

○

Краще зовсім не стріляти в леопарда,
ніж вистрілити й схибити. (5)

126

Не йди спати,
розпаливши вогнище на даху. (25)

○

Птах може забути про сильце,
та сильце про птаха не забуде. (31)

○

Стережися п'яти речей: коня,
жінки, ночі, річки й лісу. (44)

○

Перетнувши річку, не відштовхуй
піроги від берега. (31)

○

Не чіпай звіра в його лігві. (31)

○

Вирішив нести леопарда на голові —
можеш підкласти під нього
ще й кобру. (43)

○

Не шукай у темряві палиці,
кинувши її в гісну. (44)

○

Якщо нора має лише один вихід,
мишчу легко підстергти. (44)

127

Хоч добре бабуїн лазить по деревах,
однак не забуває,
що й він може впасти. (41)

Якщо в домі, де живе собака,
є двоє дверей, він легко втече
від леопарда. (1)

Хвостата мавпа
не лізе на колюче дерево. (28)

Над проваллям не танцюють. (31)

Якщо птах довго сидить на дереві,
в нього вцілить камінь. (15)

Необережного
і мертвий крокодил укусить. (31)

Коли миша сидить біля пірки,
вогонь їй не страшний. (44)

Не заглядай до лігва лева. (44)

Прив'язуй гісну не ремінцем,
а ланцюгом. (44)

Якщо кричать:
«Відьма, відьма!»,
а ти не відьма,
то не обертайся. (5)

Цесарка, що спить удень,
небезпеки не помічає. (31)

Цапіві не варто вітатися
з гісною. (44)

Щоб їсти разом з чортом,
потрібна довга ложка. (28)

Переправляючися через річку —
не дрімай! (26)

Змерзлому собаці не стане тепліше
в леопардовій шкурі. (28)

Яйце на скелі не танцює. (17)

Пляшка на скелі не танцює. (17)

○

Не колисай скорпіонової дитини. (44)

*

Якщо сліпий пересмажив арахіс,
надалі він їстиме його сирим. (44)

○

Леопард сказав левові:
«Будь сильний, як сто чоловіків,
або хитрий, як сто чоловіків». (37)

○

Порядок перемагає силу. (38)

○

Сила лампи — в олії,
слабкість вогню — у воді. (31)

○

Коли доля — гірка,
тоді й сила — немила. (28)

○

Сильний, але необережний,
довго не живе. (31)

Сила не подолає розуму. (28)

○

Спритність подолає силу. (37)

○

Не переміг леопард,
не переможе й кішка. (5)

○

Навіть брудна вода
гасить вогонь. (28)

○

Де повно щурів,
там кішка не зайва. (28)

○

Коза гісні не суперник. (44)

*

Лук з бамбуку
довго не ламається. (44)

○

Навіть така річка, як Нігер,
оминає острів. (44)

Або сам будь горою,
або зіпрись на гору. (37)

Важко повалити дерево,
яке спирається на скелю. (5)

Якщо зупинила скеля —
чого соромитися? (31)

Орел літає самотою. (22)

Хлопче, полюй на антилопу,
залиш буйвола чоловікам! (44)

Порох, що згорів,
нічого не вартий. (31)

Мавпа тільки й може,
що дивитись на поле,
де росте індиго. (44)

Мавпа не відбере здобичі
в леонарда. (5)

Схопила мурашка конника:
добра здобич, та не по зубах. (31)

Пацюк нічого не вдіє
зі сковородою. (28)

Хоч би як бегемот силкувався,
а крокодила з води не вижене. (44)

Виноград не в'ється
навколо сухого дерева. (17)

Яструб не ділиться
їжею з черепахою. (44)

Яструбові
страусеня не підняти. (44)

Ідеш за слоном —
не заросиш ноги. (5)

Хто їсть мавп,
може з'їсти й собаку. (43)

Слон іде лісом — дерева ламає,
а заєць — бадилінки. (44)

o

Об велике ебенове дерево
будь-який птах
може зламати дзьоба. (43)

o

Дерево високе —
тому вітер лютує. (31)

o

Вітер гне будь-яке дерево. (31)

o

Навіть бог не віджене мушви
від безхвостої корови. (43)

*

Роги великі, та молока мало. (37)

o

Великий — не завжди сильний. (28)

o

Хоч як антилопа підстрибує,
а на землю повертається. (17)

Високо літає яструб,
та до неба не долетить. (38)

o

І найсильніший орел
не долетить до неба. (38)

o

Птах не може літати,
ніде не сідаючи. (20)

o

Орел не спинить мухи. (43)

o

Хоч би як світив місяць,
а до сонця йому далеко. (28)

o

Крокодил сильний у воді,
а вийде на берег —
стане здобиччю. (44)

o

Крокодил у воді —
непереможний. (5)

o

Хоч як далеко залетить голуб,
а додому повернеться. (44)

Крокодила не втопиш. (17)

○

Чотириногих не випередш. (44)

○

Що не зміг відрізати ножем,
шматком кори не відріжеш. (43)

○

Хвіст ящірки легко відривається. (44)

○

Хоч яка глибока річка,
а жаба дно бачить. (44)

○

Щоб оббілувати слона, потрібний
не великий ніж, а гострий. (44)

○

Хто ображає слабких,
буде ображений сильнішим. (31)

○

Буває, що й черепаха
лева перемагає. (30)

○

Мало перцю, а пече. (28).

У слона — хобот,
У дикобраза — голки. (22)

○

Навіть тонка мотузка
може втримати зебу. (31)

○

Хоч короткий хвіст у слона,
а мух відганяє. (5)

○

Мотузка рветься там,
де вона найтонша. (38)

○

Наче пацюк у казані:
хоче втекти, та не може. (31)

○

Наче курча в ямі:
на допомогу покликати —
голос слабкий,
вилетіти — крила малі. (31)

*

В оселі сліпого і кульгавий —
богатыр. (4)

І кульгавий може ходити. (21)

○

Вогонь приборкують вогнем. (38)

○

Колючку колючкою витягають. (20)

○

Слонову кістку
об слонову кістку й ламають. (37)

○

Тільки залізо ламає залізо. (28)

○

Вождь — це той, за ким усі йдуть
і в спеку, і в зливу. (41)

○

Звання вождя треба виправдати. (23)

○

Вождь встановлює закони,
але й він
не може заборонити сміятися. (17)

○

Вождь на один день —
теж вождь. (41)

І вожді помиляються. (23)

○

Як хочеш бути бородою,
не згоджуйся бути
бакенбардами. (31)

○

Плечей не піднімеш
вище голови. (28)

○

Легідна рука не ламає. (28)

○

Цареві у спадок — царство,
народові — тортурн. (31)

○

Чи потрібне уміння,
щоб наказувати? (38)

○

Як не зміг переступити через поріг,
то й через стіну не перелізеш. (31)

○

Де вимирають крокодили,
там царюють жаби. (31)

Що має статися,
від того не сховатися

Щастя краще від багатства. (38)

○

Щастя мінливе. (23)

○

І сивий буває щасливий. (28)

○

Щастя приходить не назавжди. (38)

○

Шукай щастя у власній оселі. (21)

○

І до щастя можна звикнути. (41)

○

Щастям утішається сам,
а біда прийшла —
в усі двері грюкає. (31)

○

Пташине щастя: нікому лєць красти,
бо ворони пощезали. (43)

Смерть леопарда —
радість для мавпи. (23)

○

Смерть кішки —
радість для мишки. (4)

○

Коли м'ясо ділять у темряві,
виграє щасливий. (31)

○

Одним каменем
двох птахів убив. (37)

○

Такій,
що й під дощем не змокне. (31)

○

З радістю пішли,
то й вертаймося з радістю. (17)

○

Коли курчатам кидають рис,
вони спочатку лякаються,
а потім — радіють. (31)

○

Радість — не кращий порадинок. (44)

Рада сова, що повернулася
до гнізда затемна. (43)

*

Ів солодке — покуштуй і гіркого. (38)

Після горя приходить радість. (38)

Творець послав у світ і хвороби,
і ліки. (16)

Ніхто не сповістить про день,
коли бог щастя роздаватиме
дарунки. (17)

Де солодке, там і гірке. (19)

Мавпа не цінує свого хвоста,
поки не втратить. (25)

Одноокий подякує богові лише тоді,
як зустріне сліпого. (44)

142

Лихо не б'є у дзвін. (25).

Біда не сурмить у ріг. (28)

Звичне горе — не біда. (31)

Від горя мавпа жуватиме
й перець. (28)

Хапай біду за зуби —
за хвоста її не вхопиш. (37)

Горе — як рис у коморі:
з кожним днем зменшується,
поки й геть зникне. (31)

Корова навіть
у горі не схиляє рогів. (44)

Велике лихо приходить тихо. (28)

Лихо минає, та слід залишає. (37)

143

Сарана полетіла,
а біду залишила. (37)

Коли нещастя прийшло до рідних —
воно й у тебе вдома. (31)

Хто джина випустив,
той його й приборкати мусить. (37)

«Труднощі минають»,—
казала дика кішка
в колючому чагарнику. (44)

«Нещасливий рік»,— сказала жаба,
впавши у гарячу воду. (44)

Біда тому, хто зазирне
до гнізда кобри, а ще більша тому,
хто засуне туди палець. (43)

Люди готують їжу на вогні,
але плачуть, коли вогонь
шукає їжу для себе. (17)

Як потрапиш у воду,
сухим з неї не вийдеш. (17)

За столом у прокаженого
і мед гіркий. (31)

Голодна річка
з'їдає все навколо. (23)

Голодне козеня
смоктатиме й гісну. (43)

*

Вуха не почують —
серце не зажуриться. (28)

На голій голові
гострий камінь не понесеш. (17)

Риба в колодязі не радіє. (44)

Тарган упав серед пташок. (5)

Скаргу німого
чує тільки його серце. (31)

Наче чужий банан їсти:
у роті солодко, на серці гірко. (31)

Прокаженого, що помирає од віспи,
закопують удвічі глибше. (31)

Уві сні знайшов,
прокинувся — загубив. (17)

Коли мисливець несе з лісу гриби,
не питай, як йому полювалося. (5)

Лихо прилітає на крилах. (28)

Ховай своє горе. (20)

Нове горе гірше за старе. (41)

Одразу лиха не розпізнати. (12)

Сліпому біля лампи
світліше не стане. (31)

Потопаючий і за воду хапається. (38)

Якщо півень уранці не заспівав,
значить, його з'їла дика кішка. (31)

Дим та сльози завжди помітніш. (31)

Сльоза не потече по щоді,
як не з'явиться в оці. (4)

Качці вода — радість,
іншому птахові — ні. (44)

Як мрія курки збулася, то
кошик для зерна засмучений. (44)

*

Каное не помчить там,
де поскаче кінь. (44)

Що потрібне мавпі,
не потрібне мурахоїдові. (43)

Лемури не живуть у норах,
а мангусты — на деревах. (1)

Що важке для корабля,
те легке для річки. (17)

Вороненя не схоже
на пташеня ткачика. (17)

Яструб — не курка. (43)

Хижі птахи
на шовковицю не сідають. (17)

У людей — майно,
у гієни — її шкура. (44)

Що засмучує мурахоїда,
не засмутить мавпи. (43)

Селезень не кукурікає. (28)

Курка не закричить,
як страус. (43)

Рада співочих пташок —
не рада сов. (43)

Потреба варана —
не потреба ящірки. (43)

Кому що подобається:
вам сняться корови,
а мені — кози. (24)

Черепасі не вилізи на дерево,
квіщю не ввійти у воду. (43)

Одному — м'ясо,
іншому — отрута. (44)

Заєць, що тужиться гарчати, як лев,
луєне від напруги. (4)

Болотна риба — не річкова. (44)

○

Курка не криче. (17)

○

У кліща тільки те й спільне
з буйволом, що він п'є його кров. (44)

○

Тумани спочивають у долинах,
крокодили — на мілководді. (31)

○

Миша й пацюк одного кольору,
а разом не живуть. (31)

○

Вода й вогонь
не змагаються одне з одним. (17)

○

Рибу шукай у воді,
зайця — на березі. (44)

○

Теля не піде за кіньми. (44)

*

Хоч яка гаряча вода,
від неї будинок не спалахне. (28)

○

Вода завжди стікає вниз,
а дим здіймається вгору. (31)

○

Вогонь — не барабан,
та як наступити на нього —
заганцюєш. (28)

○

Хто любить жаб,
не любить риби. (44)

○

Жаба каже: «Багно —
найкраща річ у світі». (5)

○

На страуса полюють
не через його м'ясо. (44)

○

Коли барабан обтягнений шкірою,
не варто бити по дереву. (5)

Крокодил лежить у воді,
однак дихає повітрям. (5)

*

Надія веде людську душу
вперед. (31)

Багато сподівань,
багато розчарувань. (38)

Людина,
яка весь час вдивляється в небо,
нічого не знайде на землі. (17)

Дивитися на плід, який не впаде —
те саме,
що думати про недосяжне. (44)

Не сподівайся успіху,
коли не знаєш, де його шукати. (12)

Чекати на чужі зношені сандалі —
не носити їх зовсім. (17)

152

Поки сонце світить — грійся. (38)

Хто хоче всього — втрачає все. (38)

Хто живе самими сподіваннями,
вмирає від розчарування. (43)

Хто загубив верблюдицю,
шукає її навіть у глечичку. (37)

Часом і жабі хочеться літати. (23)

Закопати бабку й чекати,
що виросте перлина. (31)

Не покладайся
на далекий колодязь. (41)

Їсть гірке,
сподівається на солодке. (28)

Ловив орла, а спіймав кібця. (38)

153

Зірки хочуть світити
дужче від місяця. (23)

○

Така доля, як у засмаженої риби. (44)

○

Доля черепахи —
ніколи не злетіти в небо. (44)

○

Вдача гієни: як матиме шаблю,
то продасть її, щоб купити козу. (43)

○

Що вже було,
станеться коли-небудь знову. (20)

○

Не мандруй усюди,
мов дрібна монета. (31)

○

Не встиг крокодил вирости,
як річка висохла. (44)

○

Хто раз умочив пальця в мед,
зробить це і вдруге. (38)

Доля чи недоля —
аби була воля. (20)

○

Як річка висохне —
риба зникне. (4)

○

Жаба народжується з хвостом,
а потім його втрачас. (5)

○

Якби газель не так швидко бігала,
її вже не було б на світі. (43)

○

Небесна дорога —
для птахів. (44)

*

Звір'яї тасмницю
тільки своєму серцю. (38)

○

Звір'ятися базіці —
однаково що насипати проса
в подертій лантух. (4)

Не обскубуй пір'я з сови *. (44)

○

Залиш черепаху в її панцирі *. (44)

○

Наче дім у бамбукових хащах *. (28)

○

Пальмову олію у прозорій пляшці
не зберігають *. (28)

○

Хто сховав, той і знайде. (28)

○

Якщо стріла полетіла в ліс,
це не означає, що її втрачено. (38)

○

Коли горщик закритий,
то не знати, що в ньому. (38)

○

Чужу тасмницю зберігай,
як свою. (38)

* У прислів'ях, позначених зірочкою,
йдеться про необхідність зберігати та-
смницю.

Коли клянешся, сховавшись у яму,
не сподівайся, що твоя клятва
з неї не вибереться. (5)

○

Великі будинки
багато приховують. (38)

○

Відкрив тасмницю друга —
запастив його,
відкрив свою тасмницю —
запастив себе. (43)

*

Ніч має безліч очей і вух. (28)

○

Сіль у юшці не красується. (28)

○

У хвалька — квола рука. (20)

○

Сіль не хвалиться, що солодка. (11)

○

Не хвались, а зроби. (38)

Півень каже:
«Як ніхто тебе не хвалить,
то похвали сам себе». (15)

Я не вбивав зайця,
а тільки приніс. (44)

Обіцянка — обов'язок. (38)

*

Як слон без хобота. (23)

І високий може впасти. (31)

І гісна може подивитись
на вождя. (43)

Ганьбу змивай
гідними вчинками. (28)

Навіть припущений лев
не гратиметься з поросям. (44)

Для ока нема заборон. (28)

Слон за мишею не ганяється. (23)

Леопард на мишей не полює. (23)

Хоч геть вирубай ліс,
а слона тікати не змушиш. (44)

За сухою кукурудзяною стеблиною
мисливець не ховається. (44)

І карликові вклонися —
це не завадить тобі
знову випростатися. (17)

Спочатку — голова,
потім — хвіст. (29)

Спочатку голка, потім — нитка. (17)

Честь дорожча за життя. (13)

Спершу честь, потім — життя. (37)

○

Велике великим міряють. (5)

○

Маленька стежка
виводить на широкий шлях. (37)

○

І в малому горщику можна наварити
їжі для всього міста. (17)

○

І маленькі цяточки
можуть перетворитися
на леопардові плями. (17)

○

Хто не зневажає дрібних істот,
не наступить на скорпіона. (44)

○

І в маленькому роті багато зубів. (7)

○

Маленьку ящірку велика з'їдає. (31)

○

І в малій річці потонути можна. (28)

І в маленькій річці
є велика риба. (44)

○

У їжака очі маленькі,
а бачать добре. (31)

○

І так видно, що вуздечка
не для курячого дзьоба. (44)

○

Великий ліс — великі звірі. (17)

○

Молоко з одного кокоса —
море для мурашки. (38)

○

Великий бик — добре,
та прогудувати важко. (44)

○

Нема звіра, більшого
за крокодила. (31)

○

І слон комусь може здатися
зайцем. (44)

Слон куди більший від зайця,
а сплять вони в одному лісі. (43)

○

Вугор, що вислизнув,
завжди здається товщим за ногу. (31)

○

Смертельна стріла
малою не буває. (44)

○

Страус надто великий,
щоб злетіти на гілку. (44)

○

Є вантажі тільки
для великого верблюда. (44)

○

Якщо число більше від шести,
то воно може бути більшим
і від семи. (28)

○

Хоч би який охлялий був слон,
він усе-таки більший
за десятих жаб. (44)

Де пройшов слон,
слідів верблюда не залишиться. (43)

○

Де нема биків,
там і овечий слід — великий. (7)

○

Як нема слона, тоді й буйвол —
велика тварина. (29)

○

Людина, яка ніколи не бачила місяця,
і зорі називає місяцем. (8)

○

Ніхто й не думає про мотузку,
рятуючи калебасу¹. (44)

○

Лев живе тільки у великому лісі. (44)

○

Ні жук, ні сарана. (43)

¹ Посудина, зроблена з тикви або пло-
дів деяких дерев.

*

Краще мало, ніж нічого. (37)

Яйце в роті краще,
ніж птах у гнізді. (44)

Жаба каже: «У мене нічого немає,
та я вмію стрибати». (8)

Краще: «У мене є», ніж:
«У мене було». (17)

Краще підгнилий горіх,
ніж зовсім без горіха. (44)

Краще щось мати,
ніж на щось сподіватися. (21)

Краще два бики, ніж один,
краще один віслик, аніж два. (4)

Вода потрібніша за борошно. (28)

164

Птах у руці
вартій двох у куцах. (44)

Не варто проганяти курку,
побачивши цесарку. (31)

У струмку є дещо важливіше,
ніж великий камінь. (28)

Не все те золото,
що блищить. (38)

Одяг — гарний,
власник — потворний. (17)

У калебасу, поточену термітами,
пальмове вино не паливають. (17)

Не всяке чорне дерево —
ебенове. (38)

Листя гарне,
а стовбур — гнилий. (31)

165

Не одяг гуляє вулицею, а ти сам. (28)

°

Не всяка тварина з іклами — лев. (38)

°

І леопард
має ікла, і кішка. (43)

°

Як не дали рису в борг,
не варто спалювати кошिका. (31)

°

Хоч і нема рису,
ложки не викидай. (31)

°

Своїх вад ніхто не бачить. (31)

°

Бачити леопардові плями. (5)

°

Поки шия ціла,
носи намисто. (28)

°

Згадав змію —
готуй палицю. (38)

Застряг, наче шматочок м'яса
між зубами. (31)

°

Колочка чіпляється
до будь-кого. (44)

*

Спочатку прижени лисцю,
а потім говори про курятину. (17)

°

Надто впертому
буде надто прикро. (31)

°

Помилка як гора: стоїш на своїй,
а говориш про інші. (44)

°

Наче синець під оком:
і боляче, і соромно. (31)

°

Ліки для заздрісників —
пустеля. (44)

°

Без гріха не було б спокути. (31)

Наче свиня: куди передніми ногами,
туди й задніми. (31)

○

Як не хочеш відрубати курці голову,
навіщо шукати сокиру? (31)

○

Гріх — наче собака:
завжди йде за господарем. (44)

○

Пам'ять дорожча від подарунка. (31)

○

Дивися на когось зверху —
подивляться зверху й на тебе. (17)

○

Сльози — не виправдання. (31)

○

Без причини й тонка гілочка
не ламається. (23)

○

Очі даремно не плачуть. (37)

○

Вода на багні застоюється. (17)

Кожній молитві свій час. (37)

○

Хмари — провісники дощу. (38)

○

Скільки скеля стояла, стільки з неї
й каміння сыпалося. (37)

○

Сідає на коня,
коли вже повинь підступила. (44)

○

Після дощу печера не потрібна. (17)

○

Прийти вчасно краще,
ніж зарано. (44)

○

Якщо вже роздягся, то купайся. (38)

○

Я вже побачив гієну,
то як вона зможе вкусити мене? (44)

○

Не перепливай річки
в двох човнах. (28)

Хоча в тебе й дві ноги,
на два дерева враз не залізеш. (17)

У тикву обома очима
відразу не зазирнеш. (7)

На одній голові
два глечики не понесеш. (31)

В одні піхви
два мечі не вкласти. (38)

Не можна і чхнути,
і свиснути разом. (28)

Собака з повною пацею
не загавкає. (43)

Не варто варити козятину
разом із м'ясом гієни. (44)

Не женись за двома пацюками. (28)

Людина без батьківщини —
як насінина без землі

Людина на батьківщині — як лев
у лісі або крокодил у річці. (4)

Без вітчизни — без життя. (31)

Хоч як погано бідняку вдома —
на чужині гірше. (38)

І найкращий будинок на чужині —
не те, що рідна домівка. (17)

Побитий на чужині —
повернеться додому,
побитий удома — куди піде? (38)

Краще суха скоринка у своєму домі,
ніж кусень м'яса — в чужому. (38)

Чужий одяг не гріє.

Хто відмовляється від батьківщини —
помирає в самотині. (37)

○

Людина на чужині подібна
до нав'юченого віслюка
або загнуданого коня. (4)

○

Нема нічого кращого,
як рідна домівка. (43)

○

Не підбирай рису,
розсипаного в чужій домівці. (31)

○

Під чужу пісню не танцюється. (31)

○

Говори про своє,
а моє залиш мені. (28)

○

Кожному човну — своя хвиля. (38)

○

Не подорожуй
під чужою щасливою зіркою. (38)

У кожного своя гордість. (37)

*

Не помітив слона на своїй голові,
зате угледів блоху на чужій. (43)

○

Я тримаю ріг, а інший — п'є. (44)

○

Тільки той сміється з рубця,
хто ніколи не бував поранений. (38)

○

До кожних дверей — свій ключ. (38)

○

Річка не погубить того,
хто п'є її воду. (26)

○

Бережи мир, як свої очі. (4)

○

Мир — батько добробуту. (43)

○

Стежка миру — рівна й безпечна. (38)

Рушниця вистрелить тільки тоді,
коли людина натисне на курок. (5)

○

Рушниця мовчить,
але це ще не означає,
що вона німа. (43)

○

Крокодил каже: «Каное війни
відрізняється від каное миру». (15)

○

Не напинай лука,
як стріли нема. (14)

○

Війна чатує, згорнувшись
на вузькій стежині. (16)

○

Війна не має очей. (38)

Старість знає,
що таке молодість,
молодість не знає,
що таке старість

Ранок — молодість дня,
вечір — його старість. (31)

○

Ніхто не хоче старіти. (28)

○

Юнак спочатку бачить небо,
а потім — землю. (17)

○

Молоде дерево легко гнеться. (43)

○

Стара людина і шкірою бачить. (37)

○

Старий леопард
до пастки не потрапить. (43)

○

Молодий леопард
у старого полювати вчиться. (11)

Старий лев — забава для мушви. (17)

○

Очі старого бачать далі. (31)

○

Хто осліп у старості,
з дороги не зіб'ється. (38)

○

Молодості — сила,
старості — досвід. (41)

○

Душа не старіє. (10)

○

Як жаба: сидить — начебто стара,
стрибає — начебто молода. (31)

○

Старий — як зламана гілка:
листя є, та пожухло. (31)

○

Вечірнє сонце гріє недовго. (31)

○

В житті — як на морі:
то штиль, то шторм. (28)

Яке життя, така й смерть. (43)

○

Якби в Європі гарно жилося,
білі не пливли б за моря. (17)

○

Минулого не повернеш. (31)

○

І найдовше життя — коротке. (21)

○

Людина живе,
поки її пам'ятають. (15)

○

Краще померти оку, ніж серцю. (38)

○

Хто пізнав життя,
пізнає й смерть. (2)

○

Смерть — не горе,
коли життя — не радість. (31)

*

Якщо сам вип'єш еліксир життя,
то опинишся в пустелі. (5)

◦

Не закривай очі живому. (31)

◦

Довго живеш —
багато бачиш. (38)

◦

Славетне не вмирає. (38)

◦

Маски ніколи не вмирають. (17)

◦

Що одному — сміх,
те іншому — смерть. (37)

◦

Людина вмирає,
та її звершення живуть. (5)

◦

Великі руки — не доказ сили,
молодість —
не амулет від смерті. (31)

Жираф довго не вмирає від рани,
а людина — від голоду. (37)

◦

Життя — наче глиняний горщик:
не знаєш, коли розіб'ється. (31)

◦

Собака бігає заради життя,
а леопард — заради примхи. (28)

◦

По тобі подзвін,
а ти питаєш, хто помер. (28)

◦

Смерті не ошукати. (5)

◦

Смерть не чекає,
доки витчуть саван. (31)

◦

Живого — не любили,
а помер — сумують. (43)

◦

Якщо смерть запізнюється,
гадають,
що вона не прийде зовсім. (4)

Перший, кого поранили,
не обов'язково перший помирає. (12)

Смерть приходять лише раз. (28)

Смерть — наче дикий звір. (12)

Не лизь на баобаб узутий:
почуєш голос смерті. (43)

Дозволу померти не питають. (31)

Кому допомагає смерть? (37)

У мертвих вогню не просять. (31)

Гісна гарчить — козі смерть. (44)

Смерть псує все. (28)

Будь-яка смерть — смерть. (5)

Коли б то життя буяло,
а смерть згинула! (23)

Хто бачить очі смерті,
подрапини не боїться. (20)

Від смерті ліків немає. (17)

Який покійник,
такі й поминки. (31)

Коли гине слон,
смерті мавпи ніхто не помічає. (44)

Поряд з мертвим слоном
мертвого зайця не видно. (43)

Не розчуєш пострілу,
яким тебе вб'ють. (28)

Пішли на кладовище,
а покійника забули. (31)

Винуватиш яструба,
а сокіл курчат хапає. (38)

○
Людина вмирає тільки раз. (28)

○
Пташка заграється —
смерть зустріне. (28)

○
Людина не стрибає
у власну могилу. (28)

○
Їв кашу, а вдавився кісткою. (28)

*

Старе дерево не гнеться,
а ламається. (26)

○
Вирвеш деревце з довгим корінням —
вирвеш і траву навколо нього. (17)

○
Жовте листя
на дереві не тримається. (26)

Не прощайся передчасно. (28)

○
Листя на дереві — не назавжди. (17)

○
Місяць щоранку помирає
і щовечора повертається
на небо. (42)

○
Нема шляху без кінця. (38)

○
Кожна пісня має кінець. (17)

**Пізнай себе так,
як світ пізнав тебе!**

Люди — ті зорі, що сповіщають
про зорі небесні. (26)

Тінь в усіх людей
одного кольору. (38)

У світі, як у морі. (37)

У світі легко заблукати. (37)

Світ старий,
а майбутнє криється в минулому. (33)

Сонце весь час мандрує і щодня
зустрічається з молодим місяцем
на морському узбережжі. (22)

Від перцю людина не гіркне,
від меду — не солодшає:
вона така, як її справи. (31)

Людина міцніша за крицю. (5)

Людина — це її серце. (28)

У серце не зазирнеш. (38)

Серце великої людини
схоже на птаха. (39)

Серце — не кістка. (28)

Серце — не коліно,
не згинається. (43)

Вухо підказує серцю. (20)

Людина — як рис у казані:
то спливає вгору,
то йде на дно. (31)

Людина — не бог:
вона може й помилитися. (11)

Людина —
ніби пляшка з темного скла:
що всередині — не видно. (31)

Якщо не живеш на небі,
то живи на землі,
серед звичайних людей. (5)

Звістка летить туди,
де збираються люди. (28)

*

Одна людина — не народ. (31)

Хай тебе ненавидить правитель,
а не народ. (31)

Навіть негус
підкоряється законам країни. (4)

Звірові важко обминати м'ясо,
а людині — відмовитися
від своїх звичок. (37)

Звичай — той самий закон. (38)

○

Звірі — як люди: їм теж важко
позбутися своїх звичок. (30)

○

Звичка — наче теплий одяг:
холодно — носимо,
спека — знімаємо. (6)

○

Там, де сидять навпочіпки —
теж сідай навпочіпки. (17)

○

Народ
не міняє своїх звичаїв. (31)

○

Звичай — не одяг. (28)

○

Коли ящірка бачить молоко,
вона його п'є. (20)

○

Краб запевняє,
що ходити боком — теж ходити. (17)

*

Не буває життя без знегод,
а душі — без кохання. (10)

○

Кохання — як морські водорості:
ти до нього — воно від тебе,
ти від нього — воно за тобою. (31)

○

Нема ліків од кохання. (28)

○

Недовіра — отрута для кохання. (31)

○

У коханої вад немає. (38)

○

Кохання само шлях обирає. (5)

○

Кохання — мов кашель:
його не приховаси. (38)

○

Кохання — наче шовк:
і мертвого загорнути,
і живого одягнути. (31)

Закохані не помічають зливи. (31)

○
Перозділене кохання
затмарює розум. (31)

○
Кохання — мов рисова стеблина:
де увіткнеш, там і ростиме. (31)

○
На всіх дівчат дивись очима,
а на свою — серцем. (10)

○
Коханий — завжди гарний. (41)

○
Хворобу ока видно,
хворобу серця — ні. (17)

○
Каже: «Я його не люблю!»,
а дверей на ніч не замикає. (31)

*
Любиш цукрову тростину —
не виривай її з корінням. (31)

Не кажи: «Він любить мене»,—
краще скажи: «Я люблю його». (17)

○
Любить воду, як старий вугор. (31)

○
Любиш когось,
люби і його собаку. (37)

○
Любиш корову, люби і її хвіст. (28)

○
Любиш дружину,
полюби й тещу. (31)

○
Нелюба завжди лають. (31)

○
Все добре в міру. (23)

○
Ненавистю не здобудеш
бажаного. (44)

○
Той, кого прокляли,
не знайде затінку. (37)

Нема ліків од ненависті. (5)

Собака гине
від ненависті до гієни. (44)

На язичі — лестоці,
а в серці — ненависть. (31)

*

Який чоловік, така й жінка. (17)

Між чоловіком
та жінкою не пройти. (37)

Хороша дружина —
щасливе життя. (4)

У щасливого подружжя
нема тасмниць одне від одного. (31)

Чоловіка вдома тримають не діти,
а мудрість дружини. (31)

Зла дружина —
мов блискавка в домі. (31)

Як хочеш злагоди в домі,
слухай дружину. (42)

Найбільше щастя —
шлюб з коханою. (31)

Залишив удома голубку
і вийшов на вулицю
з крокодилом. (28)

Ніби чоловік з дружиною:
вранці сваряться —
ввечері миряться,
ввечері сваряться —
вранці миряться. (31)

Добрий чоловік — добра жінка. (28)

Дружину знайти легко —
важко знайти теңцу з тестем. (31)

Дружина молода —
обід несмачний. (31)

○

Найбільше горе — лиха жінка. (37)

○

Хороша дружина —
мов корона для чоловіка. (4)

○

Дружина бачить більше,
ніж чоловік. (12)

○

У зрадливих дружин —
худі діти. (31)

○

Без дружини — без душі. (37)

○

Мавшин чоловік — теж чоловік. (28)

○

Хто з нелюбом побереться,
все життя проплаче. (31)

○

Жінка, що гордує чоловіками,
вийде заміж за слимака. (28)

Жінка без чоловіка —
дерево без коріння. (41)

○

Важко курці без півня. (17)

○

Ніколи не' знаєш,
чого чекати від жінки
та від похмурого неба. (37)

○

Ревнивий краб товстим не буває. (28)

○

Нема чоловіка — не біда,
біда, коли він поганий. (37)

○

Верблюд — це горб, кінь — біг,
коза — вим'я, чоловік — діло,
а жінка — скромність. (37)

○

Вдарив чоловіка —
вдарив і жінку. (31)

○

Не курці одружуватися з котом. (44)

Одружишся з красунею —
спізнаєшся з муками. (32)

*

Той, хто народжує,
скоряється народженому. (34)

Що добре матері, добре й дитині. (37)

Син — боржник,
а платять батьки. (26)

Не гордуй, півню!
Адже й ти з яйця вилупився. (5)

Чи варто курчаті
глузувати з яйця? (44)

Чи варто яйцю
глузувати з курчати? (44)

Не забувай своїх батьків. (31)

Газель не стрибає,
коли її дитя повзе. (43)

Черепаха не має молока,
та знає, як дитя годувати. (5)

Найменший син —
найулюбленіший. (31)

Хто любить чужих дітей,
любитиме й своїх. (28)

Діти в домі
дорожчі за гроші. (40)

Від сміху дитини
в домі світліше. (38)

В антилопи нема дітей,
що не вмюють бігати. (44)

У поганої корови
теля биком не стане. (37)

Курка б'є — курчаті не боляче. (38)

Зайчєня не боїтьсє хашч. (43)

Місєць і зорі — гордісь сонцє,
діти — гордісь матері. (23)

Злочин батька — скупість,
злочин сина — лінощі. (44)

Сьогодні — левєня,
завтра — лєв. (43)

Материні кігті
кошенє не лякають. (28)

Одружуютьсє,
щоб мати подругу,
дітей народжують,
щоб мати нащадків. (31)

Дітей рости —
начє скєлю довбати. (28)

Як дітей купа,
то мати не вилєжуєтьсє. (17)

Спершу витєгни дитину з річки,
а тоді — карай. (8)

*

Навіть коли ти вищий
за свогє батька,
не думай, що ви — рівні. (5)

Ганьба для батька —
ганьба для дітей. (31)

Які діти, такі й розмови. (31)

Не дітям учити матер,
як народжувати. (17)

Батько — кращий учитель. (28)

Дитина змії — теж змія. (38)

Як виховуєш дитину,
такою вона й буде. (38)

○

Листя, що його їсть коза,
їстиме й козеня. (28)

○

Дитина лева — теж лев. (38)

○

Легкий вітерець — батько дощу. (23)

○

Дикобраз вважає, що в його дитини
найніжніше хутро в світі. (12)

○

Лоза без винограду —
як вівця без вовни. (4)

○

Листя є — плодів нема. (31)

○

Дерево спочиває
на своєму корінні. (17)

○

Який плід, таке й дерево. (23)

Який батько, такий син. (28)

○

Яка пальма, такі й горіхи. (10)

○

Річка народжує крокодила,
джерело народжує річку. (31)

○

Дім без дітей —
людина без серця. (35)

○

Ужею діляться навіть з незнайомцем,
горем — лише з батьком-матір'ю. (4)

○

Якщо курка має курчат,
вона вдвічі швидше тікає
від яструба. (44)

○

Нема двох однакових родин. (31)

○

Рідня павука — теж павуки. (30)

○

Братові не потрібне запрошення. (24)

Мавпи — зграями,
голуби — парами. (28)

◦

Брат — мов плече. (37)

◦

Старший брат — другий батько. (31)

◦

Ти не брат крокодила,
хоча й добре плаваєш. (32)

◦

Сьогоднішній день —
старший брат завтрашнього,
а важка роса —
старший брат дощу. (42)

◦

Права рука не поранить ліву. (38)

*

Кому врода до вподоби,
кому — серце. (37)

◦

Врода верблюда — не врода лева. (43)

До гарного обличчя
будь-яка зачіска пасус. (31)

◦

Леопард і мавпа
вродливі по-різному. (44)

◦

Врода — не розум. (38)

◦

Гарного обличчя не купиш. (28)

◦

Гарна річ сама себе продає. (5)

◦

Врода швидко в'яне. (38)

◦

Хоча калібаса й гарна,
вона не має талії. (28)

◦

Кому шапка до лиця,
той її й носить. (28)

◦

Куц алоє на скелі
весь красвид прикрашає. (31)

Нема красенів серед бабуїнів. (28)

З двох красунь вибирають ту,
заради якої не треба перепливати
річку. (31)

Хоч сокира й крива,
та рубає справно. (38)

Вродливі —
не завжди щасливі. (41)

Беззуба мавпа
ніколи не сміється. (28)

Горбань показує пальцем
на горбаня. (28)

Коли кохаш, то й бридкий
здається красенем. (31)

Як виріс горб —
уже не позбудешся. (5)

Такий гарний, як свіжовиголений:
усього на дві доби. (31)

○

Гарна жінка — багатьом сестра. (12)

*

Краб не народить птаха. (11)

○

Камінь не стане водою. (44)

○

Глиняна халупа не спалахне. (44)

○

Хоч на морському дні сиди,
рибою не станеш. (8)

○

Хто лежить — не впаде. (17)

○

Засмажений птах не закрячить. (44)

○

Хоч курка й злетить,
та не закряче. (43)

206

За волосину не витягти
з багна людину. (31)

○

З горіхових шкаралунок
обіду не приготуєш. (31)

○

Не давай сину з'їсти коня. (44)

○

«Як висниш униз головою,
капелюха носити не зможеш»,—
говорить кажан. (17)

○

Хоч дощ і намочить леопарда,
та плям із нього не змис. (5)

○

Мавпа на леопарда не полює. (28)

○

У помилки нема господаря. (28)

○

Кішка на спини не падає. (28)

○

Ангел не зневажає бога. (28)

207

Не всі сліди
можна розпізнати на камінні. (17)

○
Щі те, чого нема,
ні змію в руки не візьмеш. (37)

○
Наче їжак у колючому чагарнику:
бачиш, та не впіймаєш. (31)

○
Нема такого замка,
якого не можна відчинити. (31)

○
У сокири борода не виросте. (23)

○
Без горщика
страви не приготуєш. (17)

○
Хоч би скільки антилопа бігала —
всі ліси не оббігає. (44)

○
Важко отримати те, чого нема;
легше від нього відмовитися. (31)

Селянинові легше зупинити дощ,
аніж ніч. (17)

○
Птахи не їдять каучука. (44)

○
Якщо ліс загорівся, сарана
не гаятиме часу на прощання. (43)

○
Хто їде верхи —
не спіткнеться. (17)

○
Корова не сурмить
у власний ріг. (28)

○
Пацюк до своєї нори
завжди втрапить. (43)

○
Кішка сама з кухні не піде. (38)

*
Стрибати всі можуть,
а танцювати — не кожен. (31)

Хоч як крутись,
а своїх вух не побачиш. (31)

○
Сонце долонею не затулиш. (37)

○
Слізьми життя не поліниши. (31)

○
Землю голкою не зшити. (17)

○
Відрізавши вухо,
не позбавиш слуху. (17)

○
Скільки завгодно ходи по міліні,
а рибою не станеш. (17)

○
З каменю кров не йде. (23)

○
Коли господаря нема вдома,
вогонь не горить. (17)

○
Стріла без тятиви
далеко не полетить. (38)

Але солодким не зробиш. (38)

○
Голою рукою не візьмеш вогонь. (44)

○
Де вогонь, там пороху не бути.

○
Сонцю не наздогнати місяця. (17)

○
З квітів не буде соломи. (4)

○
Риба на березі не живе. (23)

○
Лікар не п'є ліків
замість хворого. (5)

○
Кішку рисом не нагодуєш. (38)

○
Без дров їжі не звариш. (38)

○
Коли нема дощу,
про багно не говорять. (31)

Як не спиш, то й спів не бачиш. (7)

○

Блискавка в одне місце
двічі не б'є. (31)

○

Тінь від палиці
не захистить від сонця. (38)

○

Перукар сам себе не голить. (38)

○

Хто колодязь копає,
від води не відмовляється. (38)

○

Самим мітлицем
не вб'єш мухи цеце. (17)

○

Сліпий не забуває палиці. (38)

○

Очам не забрати із собою того,
що угледіли. (31)

○

Чаклун себе не лікує. (38)

Корова зерном не знехтує. (44)

○

Хоч і потрапить колода до річки,
крокодилом не стане. (7)

○

Хоч як ліпи пісок,
він однаково розсиплеться. (44)

○

І три вогнища
не замінять голому сорочки. (44)

○

Два барабани
не замінять одного дзвона. (44)

○

Двісті зірок —
ще не місяць. (23)

○

Схожий на тебе — ще не ти. (44)

○

Мавпа — ще не бабуїн. (43)

○

Лист — півпобачення. (38)

Сміх бога грому — не жарт. (23)

*

Який віслюк має вуха гієни? (43)

Осел у бичачій шкурі. (43)

Гієна з печивом! (43)

Якщо волосся росте так легко,
чому ж його нема в черепахи? (5)

О боже! Собака у зайця в зубах! (44)

Перетворитись на гієну неважко,
важко відростити хвоста. (44)

Ящірko, влізь у воду —
станеш крокодилом! (44)

Хто бачив черепаху без панциря? (5)

Все, що в сіті потрапило — риба,
навіть коли це мушля. (43)

Крокодил утік від дощу
та потрапив у воду. (28)

«З чого усе почалося?» —
спитала людина, побачивши курку,
що втікала від власних курчат. (44)

Як осел серед биків. (43)

Який собака їсть м'ясо гієни? (43)

Хотів, щоб собака гавкав,
а він буцається. (44)

Двадцять років — не вічність. (28)

Воду кошиком не носять. (28)

Рису без ступки не потовчеш. (31)

Не клади гаманця туди,
звідки його не дістанеш. (28)

○

Баран із собачим хвостом! (44)

○

Трава намірилася з'їсти коня! (43)

○

Не полохай птаха,
як збираєшся в нього стріляти. (31)

○

Зебу вибирай не в селі,
а на ринку. (31)

○

Нема двох однакових днів. (3)

○

Море всюди солоне. (37)

○

Спів зозулі всюди однаковий. (31)

○

Півні з одного курника
співають водночас. (31)

Рис усюди однаковий,
але приготувати його
можна по-різному. (38)

○

Хоч якої масті корова — чорна, біла,
плямиста — молоко в неї біле. (10)

○

Будь-яке запрошення —
запрошення. (28)

○

У темряві й жук — м'ясо. (44)

○

Хвіст верблюда від землі далеко. (44)

○

Двоногі падають куди частіше
від чотириногих. (44)

○

Є багато світанків. (41)

○

Коник біля одних дверей
двічі не сідає. (31)

*

Сьогодні й завтра — не те саме!

°

Інший ліс — інші мавпи. (38)

°

Новий цар — нові порядки. (31)

°

Коли змінюється бій барабана,
змінюється й танок. (44)

°

Рот їсть і гаряче, і холодне. (20)

°

Тільки однакові пташки
злітаються докучи. (5)

°

Що серед кіз,
те й серед овець. (43)

°

Верблюд — це верблюд,
і міняють його
тільки на верблюда. (37)

Цап цапа не прив'язує. (43)

°

Черв'як радить слимакові. (28)

°

Гієна не має рогів,
тож ніхто не порівнює її
з бараном. (44)

°

Осел для гієни — тільки їжа. (44)

°

Якщо є роги, є й вуха. (31)

°

Заб'єш носа — заплаче око. (4)

°

Однакове хутро — одна нора. (43)

°

Яке місто, така й вулиця. (17)

°

Птах співає як птах. (17)

ПОКАЖЧИК МОВ,
З ЯКИХ УЗЯТО ПРИСЛІВ'Я
ТА ПРИКАЗКИ ЗБІРНИКА

- 1 — акамба
- 2 — аква
- 3 — акан
- 4 — амхарська
- 5 — ашанті
- 6 — бамбара
- 7 — бауле
- 8 — ваї
- 9 — вемба
- 10 — волоф
- 11 — га
- 12 — ганда
- 13 — гіо
- 14 — готтентотська
- 15 — гребо
- 16 — догонська
- 17 — еве
- 18 — екої
- 19 — ефік
- 20 — зулу
- 21 — ібо
- 22 — йомбе
- 23 — йоруба
- 24 — камба
- 25 — камерунська
- 26 — клама

- 27 — конго
- 28 — кріо
- 29 — кру
- 30 — луба
- 31 — мальгаська
- 32 — манде
- 33 — мандинго
- 34 — менса
- 35 — монго
- 36 — ронга
- 37 — сомалі
- 38 — суахілі
- 39 — суто
- 40 — тві
- 41 — тсвана
- 42 — фон
- 43 — фульбе
- 44 — хауса

З М І С Т

- 5 Вступне слово
Володимира Кухалашвілі.
- 21 Слово, наче птах, народжується
з крилами.
- 36 Де єдність — там сила, де воля —
там знання.
- 60 Одна правда пересилить
сотню неправд.
- 68 Добро не зникає безслідно.
- 91 Щоб злетіти в небо, потрібні крила,
щоб заслужити повагу, потрібна
праця.
- 104 Дружби не купиш —
її треба заслужити.
- 116 Де мужність, там і перемога.
- 140 Що має статися,
від того не сховатися.
- 171 Людина без батьківщини —
як насіння без землі.
- 175 Старість знає, що таке молодість,
молодість не знає, що таке старість.
- 184 Пізнай себе так, як світ пізнав тебе!
- 220 Показчик мов, з яких узято
прислів'я та приказки збірника

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ НАРОДОВ АФРИКИ

Составление, вступительное слово
и перевод

*Владимира Константиновича
Кухалашвили*

Серия «Мудрость народная»
Сборник сорок второй

Киев, издательство
художественной литературы
«Дніпро», 1986.

(На украинском языке)

Редактор *А. М. Чердакли*
Художник *С. О. Кім*
Художний редактор *І. М. Гаврилюк*
Технічний редактор *О. М. Гриценко*
Коректори *О. С. Зінченко,*
З. П. Шкода

Информ. бланк № 3203

Здано до складання 23.07.86.
Підписано до друку 18.11.86.
Формат 70×108^{1/8}.
Папір друкарський № 1.
Гарнітура звичайна нова.
Друк високій.
Умовн. друк. арк. 4,9.
Умовн. фарбовідб. 10,238.
Обл.-вид. арк. 4,153.
Тираж 50 000 пр.
Зам. 6—248.
Ціна 55 коп.

Видавництво художньої
літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП,
вул. Володимирська, 42.

Київська
книжкова фабрика
«Жовтень».
252053, Київ,
вул. Артема, 25.

